

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Hans Lind: Et hyldestdigt

Werner Christiansen: Geskel Saloman

H. K. Kristensen: Ferskvandsfiskeri gennem århundreder

J. H. Jensen: De søgte en lærer i Varnæs

Inge Adriansen: Krigsmad

Frode Kristoffersen: En historie fra Ballum

Henning Jensen: Nordfriesland

Frants Thygesen: En kommentar til Børge Barløse

Grænselandsdagbog

MARTS/APRIL

3/4 · 1973

49. ÅRGANG

Sønderjysk Månedsskrifts abonnenter

På grund af strejken og yderligere forsinket af det arbejde, der blev ophobet på trykkeriet efter strejken, kommer Sønderjysk Månedsskrift denne gang beklageligvis meget sent ud til vore abonnenter. Marts- og april-nummeret er slået sammen til ét hæfte, der er noget større end et normalhæfte.

Der er mange, der har ringet og spurgt, hvor Månedsskriftet blev af, og selv om det ikke har været morsomt at skulle undskyldte den sene levering, har opringningerne dog glædet redaktionen. Det var da dejligt, at så mange savnede den månedlige sønderjyske hilsen.

Betaling af abonnement:

Også indbetalingskortene blev forsinket af strejken. Desværre var teksten afleveret med datoen 15. april som sidste indbetalingsdag. Denne bliver vi nødt til at rykke frem til 15. maj.

De abonnenter, der har været så venlige frivilligt at betale, kan blot kaste det tilsendte indbetalingskort i papirkurven.

Med venlig hilsen

redaktionen.

Städtisches Museum, Flensburg

13. maj – 17. juni 1973

Uwe Lempelius: Strukturbilder
Heinrich Hagemann: Textil-Collagen u.
Frottagen

8. juli – 2. september 1973

Sommer-udstilling, antagelig
»Slesvigske malere – i dag«

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (04) 62 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (04) 52 17 37.

Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

^{Als}
Durch gnädigste Verfügung der hohen göttlichen Majestät
Der Friede

^{Zwischen}
Denen Nordischen Kronen

Anno 1720. den 3. Julij glücklich geschlossen worden/
^{Solte}

Dem Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten
König und Herrn/

Herrn Friederich

dem Vierdten/

Erb-Könige zu Dännemarc/ Nor-
wegen/ der Wendten und Gotthen/ Herzogen zu Schlef-
wig/ Pommern/ Stormarn und der Rithmarcken/
Braffen zu Aldenburg und
Helmenhorst/

In tieffster Submission dazu gratuliren

Seiner Königlichen Majestät

Allerunterthänigster Knecht
Christian Friedrich Stisser.

H A L L E /

Gedruckt bey Johann Bruncken / Universitäts-Buchdrucker.

S Hofmächtigster Monarch, Dein Krieg
brach Sieg und Friede!
Nach Deiner Waffen Blutz löst sich die
Kroneuhn!
Der Höchste ist noch nicht Dir beyzuse-
hen müde/
Des Krieges Ausgang muß nach Deinem Wunsch ge-
schehn.

Der Welt erzitterte vom Donner der Carrbaunen/
So oft man das Signal zum tapfern Angriff gab.
Es mußte Freund und Feind vor Deinem Glück erstaunen
Dem Volk brach in der See die Sieges-Palmen ab.
Die Felder säckten sich von der erschlagenen Blute/
Worauf so mancher Held sein Ehren-Bette fand.
Dem Volk gieng in Gefahr mit unerschrocknen Muthe/
Wen Deine Ordre es zur Tapferkeit verband.
Du stittest mit Bevelh wenn Deine Troupen kämpfften/
Haber Dem weiser Rath nach Deinem Wunsch geriech. 1
Man sah / wie Stütz und Mächt der Feinde Wuth bald
dämpfften!

Was nach dem Werber Dir nunmehr der Del-Saum
blüht.

Et hyldestdigt til Frederik IV

AF HANS LIND

Et hidtil ukendt hyldestdigt til kong Frederik IV er kommet for dagen ved en tilfældighed. Det er skrevet i anledning af freden den 3. juli 1720, der dannede afslutningen på den store nordiske krig, som begyndte i 1709.

Trykket er på fire sider og findes på kraftigt papir, forfatteren er Christian Friedrich Stisser, der er ukendt; han må antages at have tilknytning til kongen – muligt som tjenestemand, idet han med sit navn tillige underskriver sig som »Knecht«.

Trykket ejes af gårdejer Peter Matthiesen, Hundslev på Als, og har været i slægtens eje

i mange år. Under hvilke omstændigheder det er nået til Als, kan der efter 252 år kun gisnes om. En overgang beroede det hos de augustenburgske hertuger på Augustenborg slot; da den sidste hertug forlod Augustenborg i 1848, afhændedes en del af indboet på auktion, og det var under denne, at P. Matthiesens slægtning, landmand Peter Andersen, Augustenborg, erhvervede et skab, der havde stået på slottet. I skabet fandtes ovennævnte tryk, og siden har det været opbevaret i slægtens eje uden at man har gjort sig tanker om dets værdi og sjældenhed.

Die Schwerdter sollen nun zu lauter Sichel werden/
Die Stüd' und Meere nimmt das Zeitig-Haus wieder
ein.
Die Fahnen pflanzt man nicht weiter auf der Erden/
Denn diese soll dafür forthin gepflüget seyn.
Es will Irene sich zu einer Mauer machen/
Die Posten werden da mit Gratien besetzt/
Vor Demo Sicherheit soll Fried' und Ruhe wachen/
Du wirst nach harten Kriegen durch ihren Schutz ergötzt.
Geleider der gewähret; je küsser sind die Früchte/
Die die des Krieges Schluss; des Friedens Anfang; reißt/
Die Sonne geht Dir auf mit Segensvollem Lichte/
Vor welcher alle Nacht der Schwere Sorgen weicht.
Der Friede made Dich reich an Königlichem Ehren/
Den Ansehen; Hoheit; Macht; an Stüt; an Lob' und Ruhm.
Das alles will bey Dir sich mit den Fahnen mehren/
Der Fried' ist; Friederich/ Dein schönste Eigenthum.
Die Tempel müssen nun von Lob und Preis erhalten/
Nun singet man erfreut: **HER GOTT**; Dich loben wir.
Den **GOTT** läßt sich den Sand in Gnaden wohl gefallen/
Der Herr Zebaoth ist; Gideon, mit Dir.
Wer hat das Friedens-Werk befördert und vollzogen/
Er hat das Los vor Dich aufs leblichste gethan.
Wer ihm gerecht verbleibt; dem bleib Er auch gewogen/
Wem Er gewogen bleibt; der lobt stets voran.
Der ewig starrt **GOTT** sey seiner Demo Kärte/
Dem Arm beschütze Dich; wenn alles blüht und krafft/
Mit ihm that Josua die großten Wunder-Werke/
Er ist es; der annoch vor hohe Häupter wacht.
Er laße Demen Thron durch seine Macht bestehen!
Er eröne Dich mit Heil; Du Eröne dieser Zeit!
Es müsse Die Dein Hund vom Segen übergehen!
Die Inseln reichen Dir den Belt der Sicherheit!
Es sey Dein Hohes Haus ein Wunder dieser Erden!
Wie solches schon durch Dich bis zu den Sternen steigt:
So muß es auch forthin ein Haus der Sonnen werden/
Vor welchem alle Nacht betrübter Sorgen weicht.

Die Königin/ Mein Herz; erhalte **GOTT** im Segen/
Eem Auge leite Sie; Er bleib' Ihr ewig hold/
Mein Unfall muß Ihr Glück von seiner Kärte wagen/
Denn dieser Diamant ziert Deiner Krone Gold.
Mein Cron-Kinz nimmt auch Theil an dem geschlossnen
Frieden/
Was Du erworben hast; muß Ihm zugute gehn/
Mein Scepter; Thron; und Stüd' sind Ihm von **GOTT** be-
schieden/
Der Höfste lag' Ihn auch in Deinem Segen stehn.
So wird Dein Reich ein Reich der Friedens-Fürsten heißen/
Es wechselt Friederich mit einem Christen.
Die schönen Fahnen sind der guten Seiten Zeichen/
Zu ihren Thaten schreibt der Himmel: **Wohlgethan!**
Dem Schatten nahet sich; zu diesen Gnaden-Sonnen/
Durch Sie kau meine Nacht ein heller Mittag seyn.
Hab' ich den Zutritt nur durch Deo Hand gewonnen/
So lauffe mein Schiff beglückt in sichern Hafen ein.
Der mich zeugte; hat Schutz und Gnade bey Sie funden/
Ich suche beides auch in Unterschünigkeit.
Hind' ichs so ädelt mein Herz die angenehmen Stunden/
So trost' dabey das Haus der Süsser Zeit und Freud.

At det er sjældent, herom vidner den vurdering, Det kgl. Bibliotek, hvortil det har været indsendt, har givet.

Man svarede Matthiesen, at trykket ikke fandtes på biblioteket, og at det heller ikke havde kendskab til det, udelukkes kunne det ikke, at trykket kunne findes andre steder.

Trykket må betragtes som forholdsvis sjældent, skrev biblioteket. »Lejlighedsdigte« havde ikke så store muligheder for at overleve og var heller ikke bestemt til at gøre det. Dog var biblioteket interesseret i at erhverve det, når ejeren var villig til at afhænde det, hvad der i mellemtiden er sket.

Forfatteren er som nævnt ukendt, hans navn findes ikke i danske, tyske eller slesvig-holstenske leksika.

Trykket er fremstillet i Halle, Tyskland, af universitetsbogtrykker Johann Grunerten.

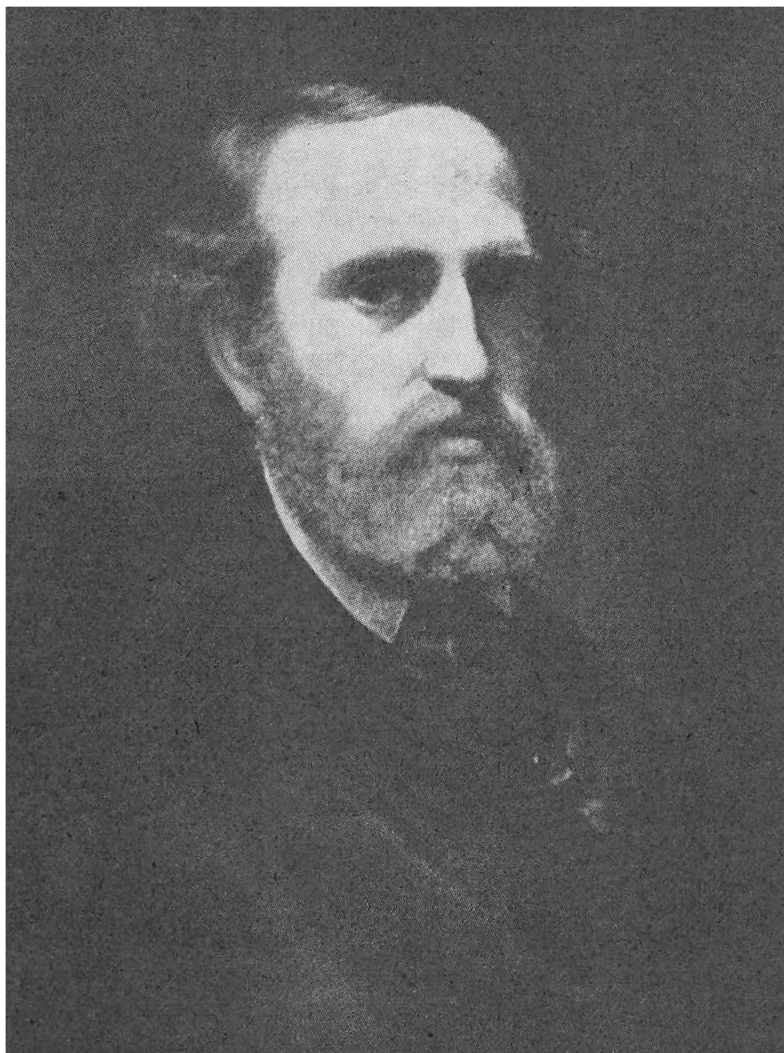
På side 1 lykønsker forfatteren kongen

med freden, og datidens tyske sprog er kendetegnende, ligeså tiltaleformen med stormægtige konge og herre o.s.v.

Side 2 er helliget den stormægtige monark, der bragte sejr og fred, efter at bæltterne rystedes af kartovernes brag og bragte sejrpalmerne ind fra havet. (Her ses det klart, at den store nordiske krig de sidste år var en søkrig).

På side 3 tolker forfatteren sin hyldest i det fredens arbejde, der nu skal øves, det hedder, at »Gratierne« besørger vagten, bibelske navne beskytter og velsigner kongens færd og arbejde, og templet lyder af lovsang og pris.

Side 4 danner afslutningen, her velsignes dronningen, kongens scepter samt tronen af den almægtige, så riget må være et fredens fyrstehus, hvor navne veksler mellem **FREDERIK** og **CHRISTIAN**.

*Geskel Salomans
selvportræt fra 1854.*

Geskel Saloman

AF WERNER CHRISTIANSEN

Viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, skriver om familien Saloman, der boede i Tønder en snes år i begyndelsen af

1800-tallet. Han følger familien, da den flytter til København, specielt maleren Geskel Saloman.

Geskel Saloman

Blandt de handelsfolk, som i begyndelsen af 1800'erne gæstede de årlige krammarkeder i Tønder, var også det jødiske købmandspar Isak Salomon og David Marcus Dessauer. I deres med sejldug overtrukne vogne tog de på markedsdagene fra by til by. De stammede begge fra Frankfurt a. d. Oder, men gennem deres omflakkende liv var de nået op til hertugdømmerne og fandt et tilholdssted hos den jødiske menighed i Frederiksstad. I hjemmet hos enken Jettchen Geskel, der havde tre døtre, fandt de deres hustruer. Isak Saloman blev gift med Veilchen, David Dessauer med Rachel, og den yngste datter Sara ægtede senere Seelig Salomon Tachau, med hvem hun bosatte sig i Ribe.

De to handelspartnere må have fundet behag i Tønder, for i december 1812 ansøger de kongen om at få tilladelse til at bosætte sig i byen. Dette vakte dog en vis modstand hos købmændene, idet de blandt andet nærede angst for, at de to fremmede skulle til egne sig handlen med kniplingerne, men endnu mere var det vel nok datidens antisemitisme, der gjorde sig gældende. Amtmand Bertouch gik dog ind for dem, idet han henviste til en kongelig forordning, efter hvilken man overalt i staten skulle give jøderne fri adgang til at øve borgerlige erhverv. Mod en afgift på 800 mark fik de deres opholdstilladelse, og året efter tog begge familier fast bopæl i Tønder, hvor de havde købt en statelig købmandsgård (Storregade 10), den ejendom, der i 1872 erhvervedes af købmand Klüwer, og som i tre generationer var i denne slægts eje.

Borgerskabet må have affundet sig med de to fremmede købmænd, for da byen under kosakkernes fremrykning mod nord, af den russiske kommandant blev anmodet om at aflevere 3000 alen klæde og 300 par støvler i løbet af 24 timer, lod man dem effektuere denne ikke just kærkomne tvangsrekvisition.

I det Salomonske hjem fødtes der syv vel-

begavede børn, fire drenge og tre piger. Den ældste søn, Siegfried (1816–99) blev komponist, Geskel (1821–1902) blev kendt som portræt- og historiemaler, og Nota (1823–85) blev en navnkundig læge.

Det var Dessauer, som var den drivende kraft i deres handelsforetagende, men da han efter godt en halv snes års ophold i Tønder blev plaget af gigt og blev så gangbesværet, at han vanskeligt kunne bevæge sig, blev det hans kompagnon, der måtte forestå forretningen. Saloman var dog mere kunstner end købmand. Handelen stagnerede, kårene blev stadig mere og mere trykkende. Der måtte søges andre muligheder til opretholdelse af livet, og det blev hans smukke sangstemme, der blev familiens redning.

I tre år havde Saloman været hjælpekanctor ved den jødiske menighed i Berlin, og flere gange havde han nydt den store ære at optræde for det kunstelskende hertugpar Frederik Christian og Louise Augusta på slottet i Augustenborg, når der arrangeredes musikunderholdning, ja, han fik endda ved sådanne lejligheder lov til at overnatte på slottet.

Fra Tønder til København

Da man i København savnede en forsanger og kantor ved en synagoge, som den jødiske menighed agtede at opføre i Krystalgaden, søgte Isak Salomon stillingen, og som støtte for sin ansøgning vedlagde han adskillige anbefalinger blandt andet fra Berlin og fra prins Christian Frederik, den senere kong Christian den Ottende. Han skrev:

Herr I. Salomon fra Tøndern, som ønsker at antages ved den mosaiske menighed her i staden, har anmodet mig om at understøtte sin ansøgning desangående med min anbefaling. Under mit ophold på det hertugelige Augustenborgske hof, ved hvis musikalske underholdning herr Salomon ofte har udført betydelige syngepartier, har jeg haft lejlig-

»Uden for familiens hus i Tønder«. Familien Salomon boede i Storegade 10, Tønder. Skitsen er malet i slutningen af 1860'erne.

hed til at overbevise mig om, at han besidder en høj og stærk tenorstemme og har erhvervet sig megen færdighed. Han er mig desuden bekendt som en stræbsom og retskaffen mand, og da jeg således tror ham både duelig og værdig til den agtbare post, tager jeg ikke i betænkning på bedste måde at anbefale ham til den agtbare menigheds velvilje.

København, den 14. maj 1831

Christian Frederik

Louise Augusta, der nu boede som enkehertuginde i København, gav ham en ikke mindre personlig på tysk affattet anbefaling. Også fra Tønders stadsmusikant Chr. G. Semler fik han en udtalelse. Denne havde været musiklærer for både Siegfried og Geskel. Medens Siegfried ret tidligt bestemte

sig for at gå musikvejen, interesserede Geskel sig mere for tegning. Han kolorerede billeder, og hos en frøken Hansen deltog han i pigeskolens tegneundervisning. Der var på denne tid ikke adgang for jødiske børn i byens skoler.

Den således velanbefalede Salomon fik stillingen i København, og om deres rejse fra Tønder beretter en af hans pårørende: »Opbruddet fra Tønder i 1831, hvor familien havde haft så mange gode år, var meget tungt. Rejsen med de dengang kun dårlige sejskibe var overordentlig besværlig og stormfuld, og med ængstelse gik alle fremtiden i møde. Desuden kunne ingen af dem dansk, da de dannedes sprog i hertugdømmerne var tysk, og dansk kun taltes på landet af det lavere lag af befolkningen sammen med plattysk«.

Familien fik bolig i Pilestræde, og efter at den ny synagoge var blevet indviet, tiltrådte Salomon sin tjeneste. Geskel kom i den nyoprettede skole for jødiske drenge, og han blev ret hurtigt klassens duks. Faderen havde derhjemme undervist ham i både tysk grammatik og hebraisk.

I sekstenårs alderen kom han på Akademiet for de skønne kunster, hvor han fik Eckersberg som lærer, medens Julius Exner og Ballin blev hans studiekammerater.

Trange økonomiske kår

I 1836 ramtes familien af en stor sorg, idet moderen afgik ved døden. Da faderen var fuldt optaget af sit virke som kantor, måtte de ældste børn tage sig af hjemmets sysler. Sønnerne blev medlemmer af et drengekor, der sang ved gudstjenester og begravelser. Den næsten 60-årige Isak Salomon giftede sig senere med den unge Ester Wulf, en datter af en klædefabrikant i Randers og veninde til de ældste døtre. Familien forøgedes med tre sønner, og da faderen efterhånden blev dybt deprimeret på grund af den anstrengte økonomi, måtte Siegfried og Geskel ofte vikariere for ham, især på de travle højtidsdage. Geskel måtte selv skaffe sig midler til sin videreuddannelse. Han underviste i sang og tegning i den jødiske friskole, lige som han gav undervisning i guitar, som han selv havde lært sig.

I 1848 døde faderen, og nu kom hele omsorgen til at hvile på børnene. Den ældste af pigerne, Pauline, åbnede et lingeri, hvor der blandt meget andet kunne købes tønderkniplinger, og sådanne kom da også senere til at pryde hendes brudeslør.

Det lykkedes for Geskel at afsætte en del portrætter, og af hans omhyggeligt førte regnskabsbog ses det, at de kunne indbringe ham to, tre eller højst fem rigsdaler pr. styk. Det hjalp dog altid lidt på hjemmets trange kår.

I 1843 blev han grebet af en længsel efter

at se sin barndomsegn. Efter flere dages ophold i Tønder, tog han på familiebesøg i Ribe. Turen varede to dage med dagvognen, så han måtte overnatte i kuskens hjem. Her benyttede han lejligheden til at male et billede af kusken og hans kone, og det indbragte ham gratis rejse og fri fortæring. Det var ret naturligt, at familiemedlemmerne fik deres portrætter, og her fik han da også en bestilling fra amtmanden, grev Sponneck, om at male ham. Billedet, der halvt skjult bag gardinet, blev sat i rådstuens vindue, så så livagtigt ud, så de forbipasserende ærbødigt hilste på det i den tro, at det var selve amtmanden, der så ud på gaden. Også biskop Tage Müller blev portrætteret, og begge billeder kom året efter på Charlottenborg-udstilling.

Da Siegfried, der havde optrådt som violinist ved flere tyske hofkapeller samt ved det berømte Gewandhausorchester i Leipzig, besøgte sin bror i København på en rejse til Gøteborg, hvor han skulle holde bryllup med »den svenske lærke«, sangerinden Henriette Nissen, måtte Geskel afslå at modtage en indbydelse til festen. Han savnede midler til rejsen. Den vordende svigerinde, som var med, tilbød at bekoste den, men det gik hans ære for nær at tage mod dette tilbud. Da man selvfølgelig gerne så hans nærværelse, gav han omsider det løfte, at hvis han fik solgt et billede, ville han komme. Han fik solgt et – han kom – og han blev der med afbrydelse af et år i tyve år.

Som bryllupsgave skænkede han en tegning af brudens far. Det vakte stor beundring, og han modtog efterhånden adskillige bestillinger på billeder. Sammenholdet mellem de jødiske familier har sikkert gjort sig gældende. Den første bestilling kom fra den velhavende købmand og bankier Morris Jacobsen, i hvis hjem Geskel blev en hyppig gæst, og det havde sin årsag. Husets smukke datter, Lis Jacobsen, tildrog sig hans opmærksomhed, og da den rige far tilsyneladende ikke stillede sig hindrende i vejen for

»Sejrherrernes hjemkomst«. Maleriet blev købt af stockholmske kvinder og givet til kong Oscar II og dronning Sophia i anledning af deres sølvbryllup 6. juni 1882.

en forbindelse mellem de to unge, forlovede de sig. De levede med i det muntre og hyggelige liv, der prægede de højt kultiverede jødiske kredse, hvor der dyrkedes musik, kunst og litteratur, og da Geskel foruden sit tegnetalent jo også var i besiddelse af sangbegavelse, blev han midtpunktet i de selskabelige sammenkomster.

Han glemte ikke sin malerkunst, men han havde længe følt, at denne masseproduktion af portrætter let ville komme til at sænke kvaliteten. Vel havde han et naturligt anlæg for denne kunstform, og den blev da også efterhånden ret indbringende for ham, men

han trængte til fornyelse, og derfor nærrede han da også det ønske at komme til udlandet. Svigerfaderen, der var byens store mæcen, tilbød at bekoste rejsen. Måske havde han også den bagtanke at prøve de unges troskab under en længere adskillelse.

Målet for rejsen var Paris, hvor adskillige af datidens store kunstnere opholdt sig. Han modtog nye impulser og gav sig da også for alvor i lag med at male genrebilleder. Fra denne tid stammer billedet »Nyheden fra Krimkrigen«. En lille pige læner sig op mod en siddende kriger, der lytter andægtigt til hendes oplæsning af nyhederne fra krigen.

Her i Paris fik han også ideen til et senere maleri »Sejrherrernes hjemkomst«, og det betragtes som hans mest kendte. Vi ser en kone, til hvem en lille dreng ængsteligt klamrer sig. På gadens fliser ligger en ege-løvskrans, som hun har tiltænkt manden, hun venter tilbage fra krigen. Han er ikke blandt de hjemvendte. En soldat overrækker hende et blodpletet brev og en medalje som en sidste hilsen fra hendes faldne mand. I dyb fortvivelse segner hun over i moderens arme, alt imens soldaterne under marskal-erne Bernadotte og Angerau jublende drager gennem den lille franske by. Maleriet gjorde stor lykke, og da det udstilledes i København, blev der en sand folkevandring af besøgende til Christiansborg. Billedet blev købt af stockholmske damer som sølvbryl-lupsgave til kong Oskar den Anden og dronning Sophia.

Lykkelige arbejdsår

Efter et års ophold i Paris, vendte Geskel Saloman tilbage til Gøteborg og kærligheden mellem de to unge var ikke blegnet. Der havde været en ret livlig brevveksling mellem dem. De blev nu gift, og i ret hurtigt rækkefølge fødtes børnene: Fanny, Nathalia, Cecilia og Magnus.

Det var i disse år, at han sammen med broderen Siegfried ændrede efternavnet til Saloman (a i første og sidste stavelse). Sit danske borgerskab bevarede han helt til 1868.

Der kom flere hundrede portrætbestillinger til den hjemvendte maler, og når han desuden påtog sig undervisning i tegning omkring på skolerne og fik tid til at udgive en lærebog i en ny tegnemetode, så er det forståeligt, at det blev en række virksomme år i Gøteborg. Men der kom til at hvile et tryk over hjemmet. Hans sarte hustru blev angrebet af tuberkulose, slægtens svøbe, og trods flere rekreationsophold i udlandet, rev den snigende sot hende bort i en ung alder,

og da svigerfaderen snart efter også afgik ved døden, drog Saloman med sine tre døtre til Stockholm. Her blev der vist ham den store ære, at han blev udnævnt til kongelig portrætmaler, og kort efter blev han professor ved akademiet.

Rejser og inspirationer

Om det nu skyldtes kunstnersindet eller den jødiske afstamning, måske begge dele i forening, så blev hans tilværelse livet igennem præget af en vis rastløshed. Han var ofte på rejser, hvor han hentede motiver til folkelivsskildringer lige fra Nordafrika til Lapland. Fra en af disse rejser fortæller han om en lille oplevelse i Dalarne, hvor han mødte en svensk maler, han gerne ville i kontakt med. Den fremmede svarede kun med enstavelsesord, men så meget kunne Saloman dog høre, at han måtte høre hjemme i Danmark. »Sig mig«, sagde han til ham, »De skulle vel ikke kende noget til Exner?« »Jo,« svarede den anden, og føjede så til, »det er mig selv«. Saloman præsenterede sig og var forundret over, at de to ungdomsvenner ikke mere kendte hinanden. Men der kom ingen samtale i gang. Ved aftenstid kom Exner med en undskyldning, fordi han havde vist sig så fåmælende og tilbageholdende. »Mine tanker har i denne tid været i Danmark, og forholdene derhjemme har virket nedstemmende på mig, så jeg ønskede, at alle mennesker var langt bort, og jeg kunne få fred«.

Saloman forstod ham. Det var i 1864, og Dybbølstillingen var lige blevet rømmet.

Med barndomstiden i erindring malede han, et par år efter at han var kommet tilbage til København, en lille skitse, som han har kaldt »Uden for familiens hus i Tønder«. En udråber bekendtgør de sidste nyheder, medens familiens medlemmer spændt følger oplæsningen.

Et andet billede »Den første lektion på violin« forestiller den strenge stadsmusikant

»Sabbatslysene velsignes«.

Semler, der giver den unge Geskel musikundervisning. Endelig må endnu nævnes hans måske mest betagende billede »Sabbatslysene velsignes«. Han var 78 år, da han gav dette barndomsminde sit synlige udtryk. Medens faderen fredag aften, førend sabbaten tager sin begyndelse, er borte fra hjemmet for med andre mænd at læse aftenbønnen og synge lovsange, er festbordet blevet dækket i hjemmets stue. Mor Veilchen strækker armene frem mod de tændte lys for at velsigne dem, medens bedstemor Jettchen, som var flyttet med til Tønder, antyder den samme lille ceremonielle handling, som hun så tit har udført, da hun var husmor i sit eget hjem.

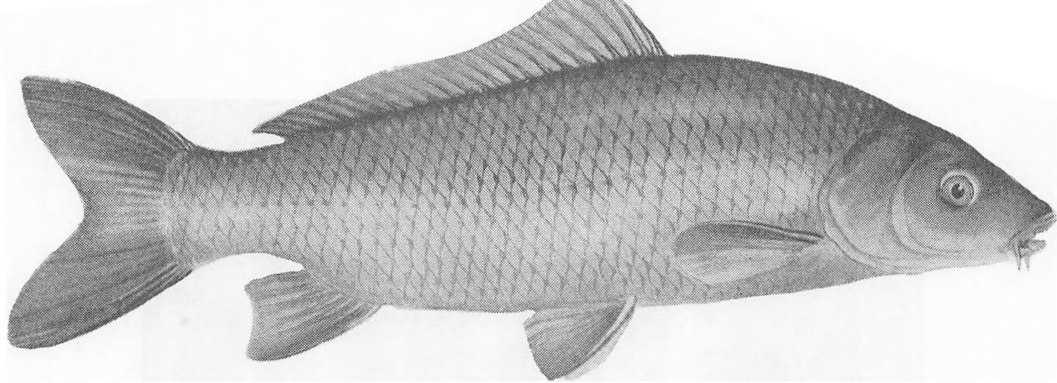
Fra en dansk folkevisе har han hentet motivet til billedet »Marsk Stigs døtre«, et maleri, der nu hænger på Statens Kunstmuseum i København. I aftenskumringen ser man et klippefuldt landskab. To piger tungt nedbøjet arm i arm med en stav i hånden som hjemløse ud i det uviste. Selv om denne situation nu ikke er i overensstemmelse med virkeligheden, idet Marsk Stig

kun havde en datter, og hun endda døde som barn, så gør det jo ikke fremstillingen ringere.

I foråret 1902 kom Geskel Saloman ud for en ulykke. Han blev slynget ud af en sporvogn og sparket af hestene, som trak den. Han genvandt nogenlunde sit helbred, men arbejdsevnerne svandt. Han måtte forlade staffeliet i sit atelier, hvor han i tredive år havde virket med flid, alvor og skaberglæde. Hen på sommeren, den 5. juli 1902, afgik han ved døden og blev begravet på den jødiske kirkegård i København.

En statelig repræsentant for det gode, stærke Juda var gået bort.

I en smuk bog »En målares väg«, der udkom i 1966, har Geskel Salomans barnebarn, den kendte svenske skuespillerinde Olga Raphael givet en levende skildring af sin morfars omskiftelige skæbne. Biografien, der er udgivet med støtte fra Kong Gustav VI Adolfs 80-års fond, er rigt illustreret med omkring tres gengivelser af malerens produktion, deriblandt et farvebillede af det omtalte »Sabbatslysene velsignes«.

Karpen.

Billedet viser en vild flodkarpe fra Donau, stamformen for de forskellige kulturformer: Skælkarper, spejlkarper og læderkarper. Karpen, der stammer fra Asien, blev indført i Danmark i 1500-tallet (bl. a. af Peder Oxen). Den er omtrent en halv meter lang og vejer 2–5 kg, men man kender eksemplarer på 150 cm længde og med en vægt på indtil 35 kg – de er dog ikke

fanget i Danmark. Fisken er i årenes løb blevet spredt fra karpedamme til frie vande. Den sky fisk opholder sig mest på bunden, men kan på varme dage sole sig i overfladen. Karpen har god tilpasningsevne, den formerer sig villigt, vokser hurtigt og smager godt. Der findes flere karpedambrug i Danmark i dag, således et ved Gråsten slot.

Ferskvandsfiskeri gennem århundreder

AF H. K. KRISTENSEN

Efter en gennemgang af blandt andet gamle slesvig-holstenske fiskeregnskaber fra 1655–73 har førstelærer H. K. Kristensen, Varde, skrevet en artikel om det ikke særlig kendte emne fisk og fiskedamme, om arbejdet med fiskeopdræt og de økonomiske resultater.

Fiskebillederne er gengivet efter farveillustrationer i Holčík og Mihálik: *Europæiske Ferskvandsfisk* (oversat af Torben W. Langer) med venlig tilladelse fra Lademanns forlag, Kbh.

Så længe der har levet mennesker i vort land, har ferskvandsfiskeri i søer, åer og bække spillet en rolle. Allerede i ældre stenalder gav gedder, ål, aborrer og skaller deres bidrag til ernæringen. I middelalderen med dens fastespiser spillede fisk selysagt en stor rolle. Fisk var en såre vigtig og en såre yndet spise. Man nød også havfisk, som skånske og helgolandske sild og Slihering, men vel nok især tørfisk fra de store vestjyske fisker-

lejer¹. Men ferskvandsfiskeriet havde sin store betydning. Fandt man ikke de naturlige søer og vandløb tilstrækkelige, lavede man kunstige søer og damme, dels ved at opstemme vandløb, dels ved at udgrave fiskedamme og forsyne dem med sluser for til- og afløb. Nogle har formodentlig været af samme primitive art som dem, grønlanderne anvender ved deres ørredfangst, hvor de ved at afspærre et lille vandløb fik en dam, som senere kunne tørlægges ved at bryde hul på spærringen.

En skarp grænse mellem gammeldags fiskeri i søer og damme og det højere udviklede fiskeri, navnlig karpeavl, som senere kom til, kan ikke drages, heller ikke i den følgende skildring. Til tider florerede de side om side. Man har hævdet, at fiskeavlen, specielt karpeavlen, navnlig var knyttet til klostrene og har bredt sig med dem, for at munkene kunne sikre sig fisk i fastetiderne. Det gælder i alt fald ikke for alle danske

1. H. K. Kristensen: *Gamle sydvestjyske fiskerlejer*, 160–68.

klostre. Johannes Lepiksaar har undersøgt ca. 2.400 dyrerester (ben og tænder) fra de nylig foretagne udgravninger ved Karmeliterklostret i Varberg fra tiden ca. 1470–1530. Der fandtes overhovedet ikke rester af ferskvandsfisk, men derimod af saltvandsfisk, hvoraf en del stammede fra tørfisk².

I Slesvig-Holsten menes fiskeopdræt i damme at være kendt siden 13. århundredes begyndelse³. I slutningen af 1400-tallet anlagde biskoppen i Slesvig et fiskeri med dæmninger ved Holbinghus, hvorved vandet opstemmedes på bøndernes enge, hvorfor biskoppen måtte yde dem erstatning. Holbinghus er Holbølhuse i Svavsted tæt ved Frederiksstad. Sognet var bispens ejendom, her havde han borgen Svavsted.

Både kirkelige og verdslige stormænd ligefrem samlede på fiskerier. Det kunne være naturlige søer, en »kleiner See« var måske kun en pøl eller en sump, andre søer var af stor udstrækning. En teich (dam) eller en stauung kunne også være ret stor, sidstnævnte var ofte en ved kunst oversvømmet eng med en afløbssluse. En sådan kunne for øvrigt også kaldes en teich. Man fiskede også i mølledamme og voldgrave.

Biskoppen i Slesvig havde i 1400-tallet foruden det førnævnte fiskevand følgende: I Stubbe i Risby sogn i Svans, hvor han havde et befæstet slot, to fiskerier, ved Djernis (Hoptrup sogn) et, ved Witbul (måske Vedbøl i Vedsted, Gram herred, hvor Vedsted sø og en mindre sø fandtes), en »kleine« og en »see«, dog kun halvdelen af fiskeriet, ved Kolding havde han en »laksewehr«, en laksegård, der senere overgik til Franciskanerklostret i byen, fra Stendorp (formodentlig i Nybøl herred) leveredes ham to td. ål, i Barth et og i Herendorp tre fiskerier (det var måske hos biskoppens to gårde

i Barsmark på Løjt land og ved den gård, han i 1523 havde i Herendrup, Hjerndrup, Tyrstrup herred, fiskerierne fandtes), ved Hoptrup var »ein Ort für eine Mühle, die da früher zu sein plegte, und galt für eine Fischerei«. I Siel mellem Crowel og Windinghemoor havde biskoppen fiskeriet bortlejet til bønderne for tyve høns årlig. (Windinghemoor er en længst forsvundet landsby i Svavsted. En »siel« betegnede i marskegnene en større sluse, anlagt gennem et dige).

Endvidere ses det, at biskoppen havde været i strid med cistercienserne i Rydkloster (Lyksborg) om fiskeriet i søen ved Guldholm. Talen er om Guldholm ved Langsø, østsydøst for Isted. Her på en lille halvø ved sydbredden lå fra 1191 cistercienserklostret Guldholm, til det 1209 eller 10 flyttedes til Ryd. Endnu 1312 skulle Guldholm være beboet af den slesvigske biskops folk, og de havde forpagtet fiskeriet i søen.

Biskoppen i Lybæk havde endnu flere ferskvandsfiskerier, hans regnskab for 1439–49 viser 46 søer og damme⁴.

Gottorp slot havde ligeledes adskillige fiskerirettigheder inden for sit område. 1501 holdt hertug Frederik (senere kong Frederik I) seks fiskere; i spidsen for dem stod en »wadenmeister« med tre svende, han synes også at have haft fiskedamme ved Gottorp. Af ferskvandsfisk leveredes ål, ålekvabber, aborrer, brasen, gedder, karusser og nøjne⁵.

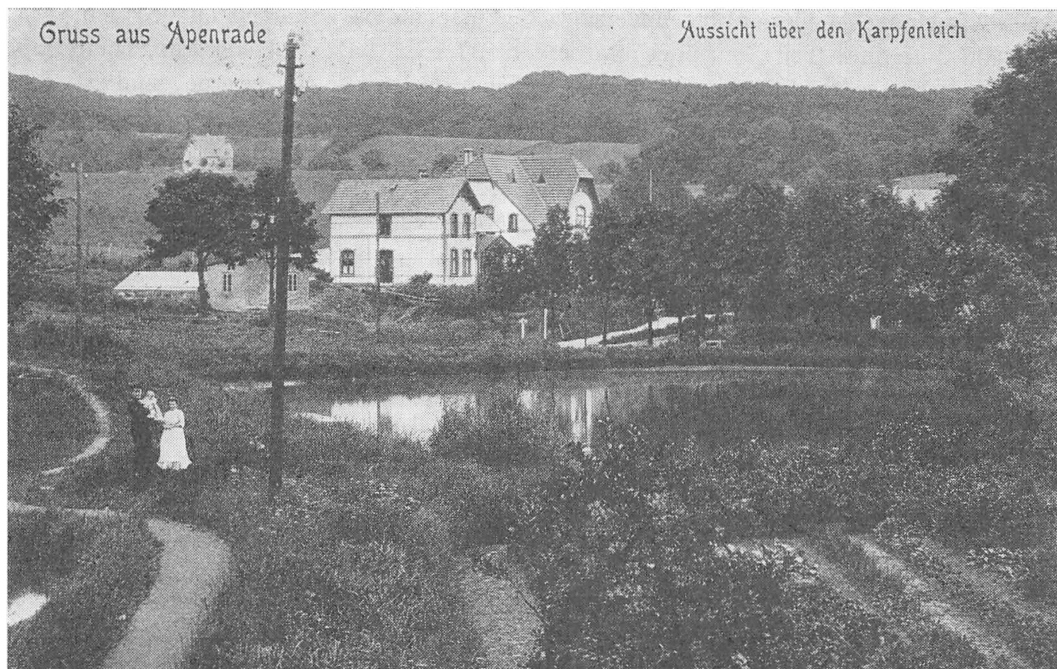
Både kronen og landretten beskærmede fiskeriet. Hver den, der lod vandet afløbe af

2. J. Lepiksaar: Djurrester från det medeltida Ny Varberg. Varberg museum, årsbok 1965, 75 f.

3. Christian Degn und Uwe Muus: Topographischer Atlas Schleswig-Holstein, 66.

4. G. v. Buchwald: Schleswig-Holsteinisch Fischereiverhältnisse im XV Jahrhundert. Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 1882, 77ff. Som hjælp til bestemmelse af stednavnene er benyttet Sønderjyske Stednavne, Trap: Danmark. Slesvig. 1864. Danckwerth: Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer. Schleswig u. Holstein.

5. Georg Galster: Fra hertug Frederiks hof. Arb. Oldk. Hist. 1967, 7, 22.

Oprindelsen til gadenavnet Karpedam i Åbenrå er uomtvisteligt. Billedet er fra begyndelsen af 1900-tallet.

fiskedamme eller mølledamme skulle erstatte skaden og betale en kæmpebøde på 40 mark både til den skadelidte og til kongen.

Man har en fortegnelse over kongens indtægter fra tiden omkring delingen 1544, men her er næsten ikke taget hensyn til ferskvandsfiskerierne. Kun i slutningsbemærkningen om Gottorp len hedder det: »Der ligger mange gode søer og damme i Gottorp amt, særlig de Eddelen watere der Slig«, Lyderskov sø, Wittensee o. fl. Ellers nævnes kun fiskeriet ved Ellebjerg (Elleborge i Sles herred) ved munden af Slien⁶, og det drejede sig om sildefiskeri.

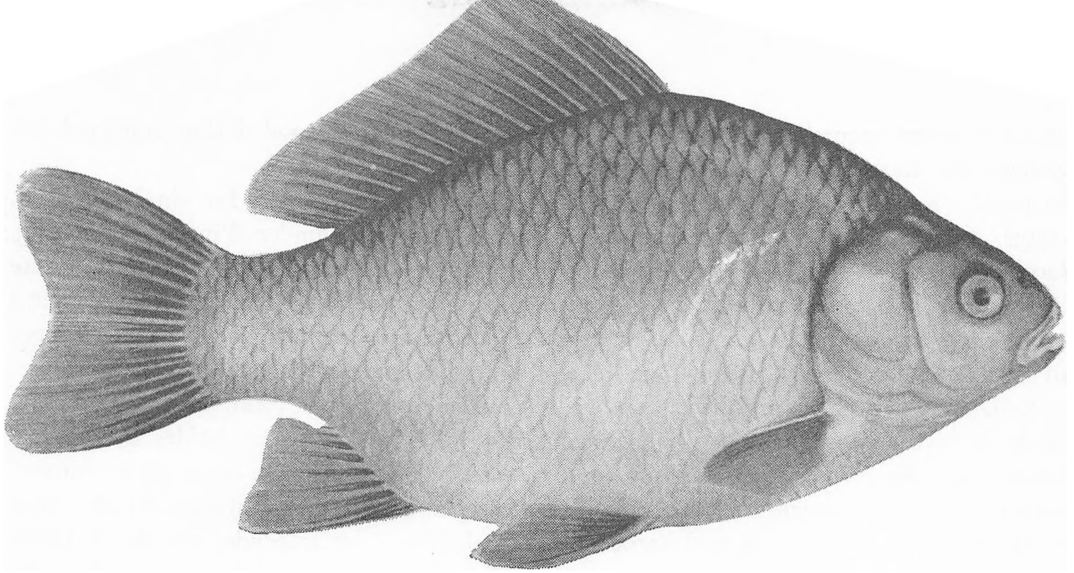
I tiden derefter må regeringen have fået mere interesse for fiskeriet og søgt at udnytte det mere planmæssigt, og det må navnlig være sket efter delingen 1580, da kongen efter hertug Hans fik amterne Haderslev, Tønning og Rensborg samt en del af Ditmarsken.

6. F. Falkenstjerne: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, 12.

II. Fiskene

I Danmark spillede ferskvandsfiskeriet ligeledes en stor rolle og nåede et højdepunkt i det 16. århundrede. Malende – men nok mildt overdrevent – skriver Troels Lund om forholdene dengang: »Overalt, hvor der blot fandtes en Dam, en Tørvemose, et Gadekær sørgede man for Fisk deri. Ved alle adelige Gårde var der Fiskeparker.«

Imidlertid forsøgte man at forbedre udbyttet ved at indføre fremmede fisk. Vor ældste egentlige damfisk, hvor der holdes kontrol med yngelen, er karpfen. En tysk forsker (Rust) har ment, at den allerede i middelalderen var hovedfisken. Det er dog først muligt med sikkerhed at datere den i omegnen af Meklenborg til det 15. århundrede. Hos os har det været en almindelig opfattelse, at det var Peder Okse, der efter hjemkomsten fra sin landflygtighed indførte karpfen i Danmark 1566. Det er dog ikke rigtigt, allerede 1560 var der karpeavl i gang ved Faurholm ved Frederiksborg, men Peder Okse kan have forbedret avlen ved at

Karussen.

Karussen er almindelig i Nord- og Mellemeuropas ferske vande. Den tilhører karpefamilien. Søkarussen kan blive hen imod en halv meter og veje 5 kg, men er normalt kun 35 cm og vejer omtrent et kilo. Damkarussen er mindre.

hjemføre gode stamfisk fra Frankrig. Omkring 1600 var karpeavl en i alt fald i fuld blomstring.

Karpen hører hjemme i Østasien, men har vist bredt sig fra landene omkring Nedre-Donau ud over Europa, hvor den nu findes overalt.

Selv om den nutidige driftsmåde afviger en del fra tidligere tiders »femeldrift«, hvor foryngelsen overlades til naturen, og hvor de forskellige årgange kan gå i samme dam, er der dog så megen lighed, at man i store træk kan genfinde visse afsnit af følgende forløb af udviklingen.

Der er ikke som hos ørreden nogen kunstig befrugtning af æggene. Kort før karpernes legetid, som indtræffer i maj-juni, udvælges nogle 4-6 år gamle karper, der sættes ud i små planterige legedamme (laichteichen), der indtil da lå tørre og græsbevoksede. Her yngler karperne, de gamle fjernes, og en uges tid efter udklækningen opfiskes den spæde yngel og sættes over i forstrækdamme en månedstid. Nu er den unge karpe ca. tre cm lang og kan udfiskes gennem en »munk« (et i dæmningen anbragt

Karussen opholder sig ved bunden, den er meget sejlivet, kan overleve om vinteren i bundfrosset vand og om sommeren i dyndet i en ellers udtørret sø. Den blev tidligere regnet for en god spisefisk, men har i dag ringe økonomisk betydning.

udløb, der kan tjene både for dagligt overskyl og for hel aftapning). De sættes i yngelstrækdammen, og om efteråret udfiskes de atter og sættes i »vinterdamme«, der er mindre, men dybe og med gennemstrøm. I vintertiden søger karperne mod bunden, æder ikke, vokser ikke, men livsfunktionerne er nedsat så stærkt, at de holder vægten. De sættes næste sommer i den store lavvandede strækdam, til de om efteråret atter kommer i vinterdam; de vejer nu 400-500 g. Næste forår i fededammen, hvor de kan øge vægten med et kilo. De er da salgskarper på $1\frac{1}{4}$ - $1\frac{1}{2}$ kg. De kan trives uden at fodres, de lever af larver af myg, fluer, døgnfluer, vårfluer samt små tyndskallede muslinger og snegle m. m. Derfor skal de have lave, dyndede damme og søer, udsat for solvarme og med roligt, blødt vand med rigelig »naturernæring« og stor plads til fiskene.

Karpen er sejlivet og kan tåle at forsendes levende. Dens kød er saftigt og vel-smagende. I moderne karpeavl fodres den. I kølige somre, som vi har mange af, holder karperne op med at æde regelmæssigt, det kan være vanskeligt at få dem til at yngle,

og så er avlen urentabel. I Åbenrå minder gadenavnet Karpedam om tidligere tiders karpeavl. Karperne var dog forsvundet længe, før dammene forsvandt. Johannes Jacobsen, der 1884–1903 var præst i Skærbæk, troede, han ved at forbedre sine sognebørns erhvervsmuligheder kunne knytte dem til Tyskland, og derfor anlagde han bl. a. karpedamme på Gånsager hede, og ved hjælp af lave diger omdannede han et par fenner ved Skærbæk til damme for unge karper, men anstrengelserne mislykkedes. 1933–34 gjorde man forsøg med karpeavl i Hartsø på Kegnæs; det måtte snart opgives; dog er der stadig karper i søen⁷.

Også andre, således herskabet på Schackenborg, drev tidligere karpeavl.

Om de andre brugsfisk, regnskaberne nævner, skal kort anføres følgende:

Smerlingen bliver i almindelighed kun 8–12 cm lang. Den findes både i åer, bække og klare søer og er en udpræget bundfisk og natdyr. Kødet er velsmagende. Nu regnes den for en udmærket agnfisk, men holdtes tidligere som dambrugsfisk, her dog kun i ringe antal og kun i en enkelt dam. Det ser ud til, at man hurtigt har opgivet den.

Interessant er det for øvrigt, at dens større, næsten åleagtige slægtning, dynd-smerlingen, der kun et enkelt sted findes nord for Kongeåen, holder til i Sønderjylland. Den lever på lavvandede dyndede steder. Foruden gælleåndedræt har den tarm-åndedræt, idet den sluger luft, der i visse dele af tarmen kan afgive halvdelen af ilten og ellers bobler ud ved endetarmen. Tørrer vandhullet ud, arbejder den sig ned i dyndet, falder i dvale og kan så overleve et helt år. Sønderjyderne kalder den »æ pif' ol'«. Den giver nemlig en pibende lyd fra sig, når den fanges. Den kaldes også »vejrfisk«, idet

den bliver urolig mod dårligt vejr med fallende barometerstand.

Karussen er bekendt for sin hårdførhed, så den kan trives under så megen forurening, iltmangel og vinterkulde, at de fleste andre fisk ville være døde. Om vinteren går den i dvale næsten helt begravet i dynd. Den tager omtrent samme føde som karpen. Den bliver sjældent over 10–15 cm, men kan dog nå 45 cm. I Mellemeuropa holdes den undertiden i damme, der ikke egner sig for karper. I karpedamme regnes den for »ukrudt«. Som vi skal se i det følgende, var den i 1600-tallet en yndet spisefisk, der omplantedes fra fiskevand til fiskevand.

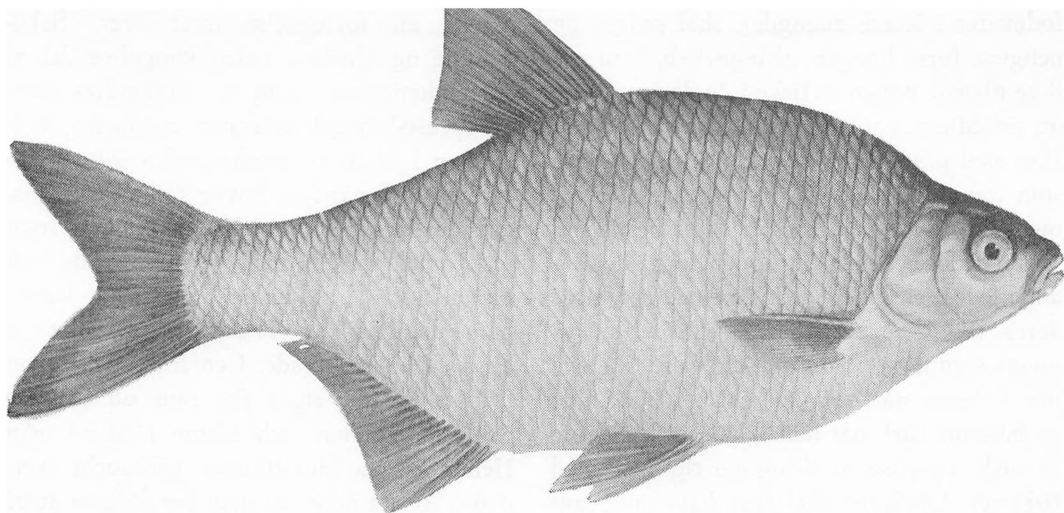
Brasenen (tysk: Brachsen) er såre almindelig, men ikke i små søer og mosehuller. Det var da også i den store Haderslev dam, Lüders fiskede mange. Den når i almindelighed en længde på 30–40 cm og en vægt på 1/2–2 kg, men kan nå 80 cm og veje 9 kg. Den lever af røde myggelarver, bønnemuslinger og orme, som den tager med sin fremskydelige mund. Først når fisken vejer over 1 kg er kødet velsmagende.

Fliren ligner unge brasen, vejer højst 1 kg, men sættes ikke højt som fødemiddel.

Også *aborren* (tysk: Barsch) er velkendt og ganske almindelig i søer og damme med gode iltforhold. Den er en god sportsfisk.

Den slanke *sandart* (tysk: Zander) måler 5–6 år gammel 35–55 cm og vejer ca. 1 kg, men kan blive 120 cm og veje 12 kg. Den kræver store og middelstore, ret varme søer og gerne uklart vand, hvor den kan snige sig ind på sit bytte. Om vinteren æder den kun lidt og i yngletiden slet ikke. Legepladsen skal helst have fast sandbund ved stenede grunde eller med planterødder. Den æder unge små fisk og udrydder »fiskeukrudt«, hvorfor den kan anvendes som bifisk ved karpedambrug. Desuden er den en god spisefisk. P. Rhode giver den følgende anbefaling: I Haderslev Dam »fanges de paa andre Steder saa rare [sjældne] og delicate velsmagende og fordøelige Sandarter, saa og

7. Venlig meddelelse fra museumsleder Jacobsen, Åbenrå. Hans Schmidt-Gorsblock i Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1970, 81–88.

Brasen.

Brasen er en af de almindeligste karpesfisk i stille vand herhjemme. Om vinteren samler de

velsmagende fisk sig i stimer på dybere vand. Den er 30–40 cm lang, men enkelte kan blive op til 80 cm. Normalvægten er 1–2 kg.

Giedder, Aborre etc.« – De sandarter, regnskaberne nævner, er netop fanget i Dammen.

Horken (tysk: Kaulbarsch) ligner aborren og er en bundfisk i aktivitet om dagen. Kødet er velsmagende, men da fisken er så lille, 10–15 cm, har den ikke videre betydning nu. Tidligere fiskedes den en del, navnlig i det østlige Mellemeuropa.

Grundlingen er en lille bundfisk med en skægtråd i hver mundvig. I Frankrig er den endnu en yndet spisefisk.

Den lille spraglede *elritse*, som færdes i småstimer, benytter vi nu som agnfisk. Flere steder i udlandet regnes den endnu som en lækkerbidsk. Her er den da også spist ved kongens bord. I det nordlige Rusland benyttes den som hundefoder.

Navnet *forellen* (ørreden) må gælde *bækørreden*; den nu anvendte dambrugsfisk, regnbueørreden, er først i 1880 indført i dambrug fra Amerika. Også laksørreden fangedes.

Maränen er *heltlingen* (*Coregonus albula*), der normalt bliver ca. 20 cm. Nordmændene kalder den laksesild, et meget betegnende navn. Den er en overfladefisk og lever af meget små dyr. Den spiller nu ingen rolle

hos os, men er velsmagende og sælges oftest røget.

Den velkendte *gedde* (tysk: Hecht) kan være farlig at have i en karpedam. Alligevel kan man se, at der er blevet udsat unge gedder dér, de skal åbenbart fjerne uønskede fisk: karusser, skaller og svage karper, som tager føden fra de nyttige karper, og senere selv tjene som en velsmagende spisefisk.

III. Karpeavl og fiskedamme

Hvornår karpeavl begyndte i Sønderjylland kan næppe oplyses, men det er rimeligvis ikke sket senere end i kongeriget, måske før.

1636 er den i gang og har åbenbart været drevet i længere tid. Dette år den 18. april får husfogeden på Haderslevhus, *Jørgen Hansen*, nemlig bestalling som fiskemester i lenet. Det hedder i brevet, at han skal have nøje tilsyn med, at fiskeriet bruges retteligt, at søer og damme i rette tid aflades og igen støves [fyldes med vand] og besættes med fisk, og at de forsættes i rette tid og til gavn. De fisk, kongen ikke behøver til sin hofholdning og til udspisning (uddeling af

fødevarer i større mængde), skal sælges og pengene føres kongen til regnskab. Han må ikke tilstede nogen at fiske i de damme, søer og fiskediger, som alene tilkommer kongen. Han skal påse, at fiskerne og de andre folk, som han bruger til at drive fiskeriet med, med flid og troskab forestår deres bestilling. Såfremt det befindes, at nogen forholder sig anderledes, skal han tage vare på, at de får deres tilbørlige straf. Han skal altid, så meget som det er ham muligt, være til stede hos folkene, når der skal fiskes, eller holde en bestemt karl, når han ikke selv kan være til stede, og påse, at alting går rigtig til med fiskeriet. Ligeledes skal han have nøje agt på, at fiskeredskabet, store og små vod, både og andet sligt redskab, holdes tilbørligt vedlige og repareres i tide. Befalingsmanden på Haderslevhus slot skal skaffe ham, hvad der er nødvendigt til reparation af dammene, samt, når han fisker, de nødvendige folk og vogne. For hans tro og flittige tjeneste har kongen bevilget, at han og hans arvinger må have en gård, kaldet Vandinggård [Vandlinggård, Starup sogn, Haderslev herred] og Refkier [Revsvær, Starup sogn], som han selv har bygget op, og som ligger ved Haderslevhus slot, fri for al afgift og kgl. tyng med al dens tilliggende⁸.

I Rigsarkivet findes en pakke slesvigholstenske fiskeriregnskaber for årene 1655–73, hvor der gives adskillige oplysninger om fiskeriet dengang⁹.

Ikke alene er Jørgen Hansen nu afgang, men i regnskabet 1655 omtales også hans formentlige efterfølger, Hans Berteram, som »forrige fiskemester«. Den ny, der tiltrådte 1655, hed Burchard Lüders. Han udfær-

digede en fortegnelse over søer, fiskedamme og »heller« i den kongelige del af hertugdømmerne, som de forefandtes dette år. I vestslesvigsk betegner en »hæle« (helled) en fold, hvor markmanden satte kreaturerne ind, når han havde fanget dem løsgående. Her betegner det vandhuller, hvor man havde de fisk gående, man havde indfanget i søer og damme, så man let kunne hente dem, når der var brug for fisk; det var altså en art hyttefade. I en fortegnelse over Haderslev amt siges det rent ud: »Beym Schlose befinden sich kleine Dämme oder Heller, so zu Hundtfässer gebraucht werden«. At det ikke var godt for fiskene at gå i disse heller for længere tid, fremgår af en post i Flensborgregnskabet fra april 1673, hvor det hedder, at man måtte sælge en del karper, som fra Moorbeckdam var holdt i forråd »in Heller«, men ikke var tjenlig til spisning. De solgtes da som »setz Karpen«, dvs. til udsætning. Det drejede sig om 6 tønder, der dog indbragte 20 rdl. Moorbeck og Musbæk-dam lå ved den nordlige indkørsel til Flensborg ved Laksebæk, i ældre tid kaldet Moorbæk. 1777 sælges fiskedammene til en Flensborgerkøbmand, der atter solgte til familien Rønnenkamp, Klusgård. Her i Bov sogn har der været flere fiskedamme. Moorbæk og Musbækdammenes lave jordvolde ses endnu i terrænet.

Lüders' fortegnelse er inddelt amtsvis. For hvert amt findes en opgørelse over, hvor mange fisk der blev ham overleveret, dernæst hans køb af fisk til at supplere bestanden med, og sluttelig redegøres for, hvor de blev udsat.

For *Haderslev amt* overdrog Hans Berteram ham i november 1654 og i april 1655 i alt:

Unge sættekarper og adskillige store strækkarper	4.460
Små unge sættekarusser og store legekarrusser (»Leich«)	17.440
Smerlinge	100

8. Kanc Brevb 1636 18/4. Georg Andersen m. fl.: Kegnæs 8. P. Rhode: Haderslev Amts Beskrivelse.

9. Diverse regnskaber 1623–1863. Kgl. del. Diverse regnskaber for Slesvig og Holsten 1655–73. Slesvigske og holstenske fiskeriregnskaber.

Ved Tørning i Hammelev sogn og i sognet i det hele taget var der særlig mange fiskerier. En af disse var Tegldam. 1777 nævnes »des Tegel oder Teil dammes«. Stedet er nu agerjord og støder ind til Teglholt, hvor Tørning skal have haft en teglovn. P. Rhode skriver om sognet: »Egnen er overmåde lystig . . . Angenemt seer man, vandet fremskynde af sine bedækkede Kilder, hvoraf Vittigheden og Dueligheden ogsaa veed at benytte sig«. Foruden Tegldam var der ved Tørning Store-, Klein-, Siefferts- samt en lille dam for Tørnings port.

I Tegldam var der mange karper, men så små, at Lüders ikke kunne affiske dem uden skade. Man mente, der var adskillige tusinder, men da man lod dammen afløbe i april 1656, var der dog kun 4.000 unge sættekarper.

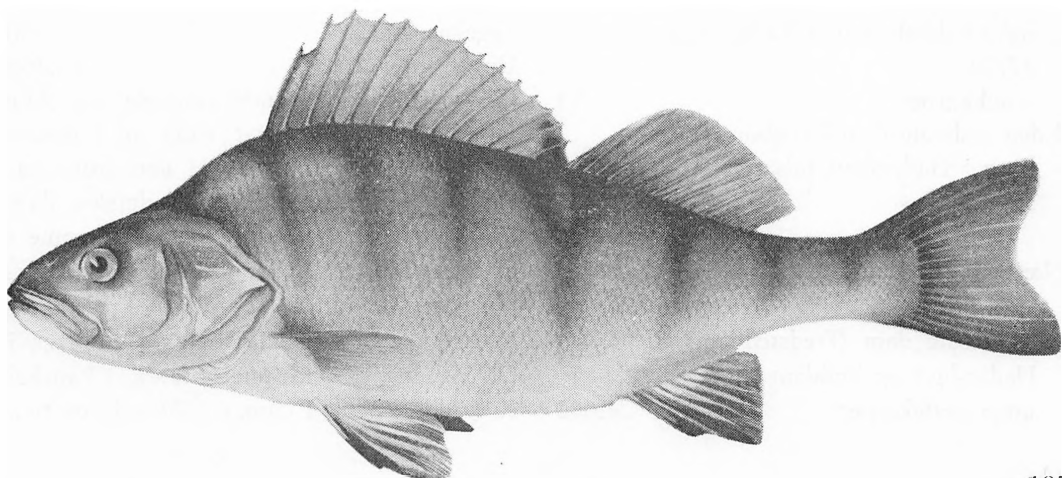
Efter kongens befaling indkøbte Lüders en del fisk ved sit fiskeris begyndelse. I november 1654 købte han af amtsforvalter Markvor Bornholtz til Morkirchen (Mårkær i Bøl, Angel) 16 tønder à 260 unge sættekarper, 4 tønder sættekarusser à 360 stk. Således havde han da i alt 12.620 karper og 18.880 karusser samt 100 smerlinge. Fiskene førtes til Haderslev og blev i april næste år udsat således:

I Suhrmose dam i Tyrstrup herred	
unge sættekarper	1.800
unge sættekarusser	2.840
I Gros Tørning dam	
unge sættekarper	1.169
sættekarusser	3.320
I Lille Tørning dam	
strækkarper	100
karusser	90
I Paddam (Paadam)	
strækkarper	140
sættekarusser	960
I Sebsdam (Sieffertsdam?)	
strækkarper	105
sættekarper	400
unge sættekarusser	2.600
I Stobdeich (måske Stubdam i Vedsted)	
strækkarper	55
unge sættekarusser	2.460
I Herrendamb bey Tørning (Jerredam i Hammelev)	
strækkarper	21
unge sættekarper	1.580
I Jernhøtds dam (Jernhøt, Hammelev, en lille eng ved Jernhyt bæk kaldes endnu Damsted og Damhale)	
unge strækkarper	2.100
sættekarusser	900

Aborre.

Størrelsen og farverne varierer meget afhængigt af levestedet. Aborren, der er let at kende på de

røde finner, bliver mellem 15 og 50 cm lang; under de gunstige levevilkår stiger vægten op til 4 kg.

I Sønderballe dam (kaldes også Sønderballie Hoed, Hoptrup, samme som Diernæs Hoved)		(åbenbart de samme, man lige havde affisket i Teyldam)	
legekarusser	160	I Grosser Heidam auf Torningfeldt strækkerkarper	29
unge sættekarusser	2.600	I Lille Heydam, som derved ligger, strækkerkarper	21
I Usterup Ries (Vedsted)		I Kroegdalen (i Gammel Ladegård) legekarusser	50
sættekarper	260	I Kocks deich (ved en gangsti fra Hammelev til Tørning findes stedet Kokssti eller Koksdiæg, her har dammen været)	9
sættekarusser	2.400	I Peter Rantzowes dam (er vel anlagt af P. Rantzau, 1535–1602, til Vamdrup, der 1573 blev marskal hos hertug Hans d. ældre)	29
I Priors dam (måske Preisdam i Pamhol Holtzenge, Pamhule)	15	strækkerkarper	29
I Hergartsdam (skrives også Hørregårds dam, i Mølby, Oksenvad sogn, findes en Hørregårds ålegård)		I Seeholms dam (måske den samme som en andetsteds nævnt Seilholm dam, der vel er Sejlholm i Brandrup)	29
strækkerkarper	41	strækkerkarper	29
I Den Grossen Heedam ved slottet (Hededam i Gammel Ladegård, Hammelev, endnu år 1800 nævnes både Store og Lille Hededam)		I Tegeldam strækkerkarper	29
strækkerkarper	41	I Kohlhoffs dam ved slottet unge sættekarper	180
I Den kleine Hededam strækkerkarper	11	sættekarusser	480
I Iferholts dam, begge damme i Fruens Kobbøl (i Tørning med to små damme)	22	Lüders kom til følgende tal af i alt udsatte fisk i 1655 og 56:	
I Arning Lundtsdam (vel Arnitlund i Vedsted)	21	Strækkerkarper	619
strækkerkarper	21	Unge sættekarper	11.929
I Fiølstedt dam (Fjælsted under Ladegård ved Haderslev)	15	Legekarusser	300
strækkerkarper	15	Unge sættekarusser	18.490
I Krintz kobbøl Dam (måske Krinshave kobbøl i Sdr. Vilstrup, nævnt 1777)	11	Hans Virksomhed indskrænkede sig ikke blot til dette. I februar 1655 og i januar 1656 fiskede han nemlig i den store haderslevske mølledam, dvs. Haderslev dam og flyttede fisk til andre søer og damme i amtet. I februar 1655 udsatte han i Pamphoel sø (Pamhule, se foran) 4 td. unge brasen, i Eysboel sø (Ejsbøl, nu udtørret, i Gl. Haderslev) 4 td. unge brasen, i Banckel sø (Halk) 10 td. I januar 1656 udsatte han	
strækkerkarper	11		
I den nederste dam i Lusborg (Luseborg i Haderslev) udsattes smerlinge	100		
Næste år 1656 udsættes i april:			
I Fredstedte dam (Fredsteddam, Gl. Haderslev) og Teildam unge sættekarper	4.000		

atter i Bankel sø, nu 12 tdr. unge brasen, endvidere 3 tdr. sandarten og 2 tdr. koelbarse (hork). I Store Heidam 7 tdr. »almindelige spisefisk« og brasen og 8 tdr. store og små brasen i Eysbøl mølledam. Man regnede med »herrefisk« og »gemeine«, til de sidste hørte bl. a. ålen. Af hvad han fiskede i januar 1656 i den store Haderslev dam, udsatte han i Hennickes dam 5 tdr. unge brasen og i »den dam ved slottet« 12 tdr. store brasen, 200 sandarten og 1 tdr. horke. Hennikes dam betegner nu nogle gårde i Grønnebæk, Jels sogn, men tidligere var det navnet på de tre Jels søer, således hos Rhode, der skriver: »Disse Jels Aaer eller Hennings Damme forpagtes ogsaa bort af Kongen. Hvilken Oplivelse denne Egn med sine Fiskevande og Skove giver den agtpaa-givende Beskuer, veed den slig Syn Uvandt best at skiønne.«

Om *Flensborg amts* fiskedamme fortæller Lüders, at ved hans tiltræden var alle damme i dette amt ganske øde og »wüeste« og ingen fisk overleveret. I marts 1655 opkøbte han da 11 tdr. unge sættekarper af den førnævnte holstenske amtsforvalter Marquard Bornholtz og 11. april af junker Hans Ruhmor til Ulpenitz 17 tdr. unge sættekarper og lidt senere endnu 10 tdr. af junkeren. I marts 1656 købte han 41 store strækkarper til at udsætte i dammene under Bov. Endvidere købte han 2 tdr. unge karusser til den nederste dam i Frørupbeerg. Han fordelte fisken således: i Moorbeckdam 14 tdr., i Fuensdam 11 tdr., i Muesbekdam 8 tdr., i den lille mølledam ved Flensborg 3 tdr., i nederste dam i Frørupbergen 2 tdr. samt 2 tdr. karusser og i 1656 i Rønsdam under Bov 41 strækkarper (ved vejen til Flensborg).

Både i januar og februar 1656 og 57 fiskede Lüders i Suedensehe, Flensborg amt, og udsatte fiskene i den »store Møllefiske-dam« ved Flensborg for at have dem i forråd til udspisning, når kgl. majestæt med hoffet residerede der, nemlig 9¹/₂ tdr. store

heubtbrassum, 27 tdr. unge middelmæssige brasen, 4¹/₂ tdr. gedder og aborrer og 4 tdr. »allehånde almindelige spisefisk«.

I *Rendsborg amt* var dammene ligeledes øde og »wüeste«, undtagen den store dam ved Ieuenstedte (Jevenstedt), som han opstemmede, og hvori han udsatte, hvad han selv havde i forråd og købte på Rendsborg amts regning: 55 tdr. unge sættekarper og 15 tdr. unge sættekarusser.

IV. Karl Gustavkrigene

Således var alt da gjort klar til et veldrevet fiskeri, hvoraf man måtte forvente et godt udbytte.

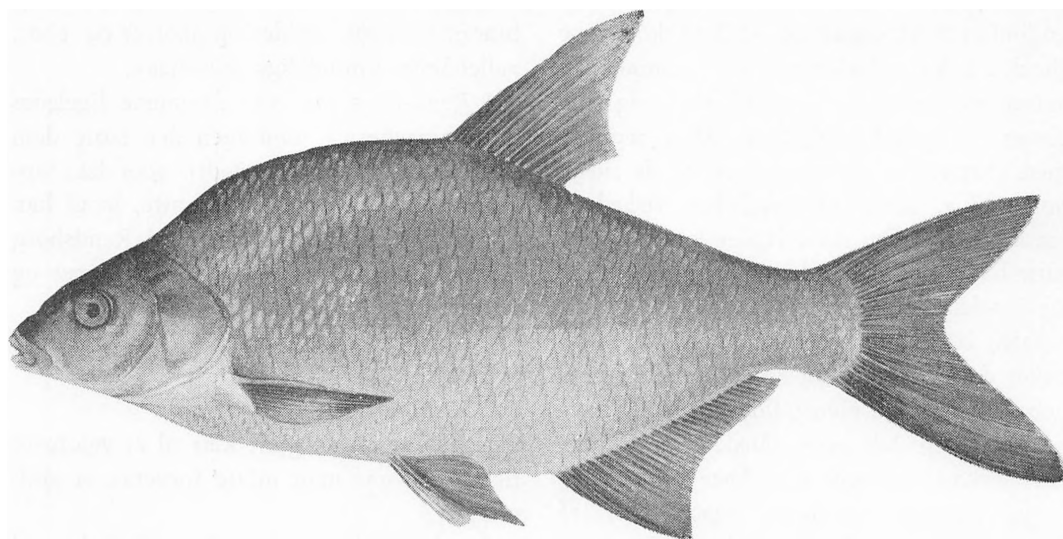
Det kom til at gå ganske anderledes. Al møje og bekostning gik tabt. Karl Gustavkrigenes ødelæggelser knuste det hele.

I Haderslev amt blev alle damme ødelagt, dels af svenskerne i 1657 og den følgende tid og dels »af de allierede folk som polakker og andre«. De var »ganske ruineret«, gennemskåren og udfisket, så efter krigen var der ingen levende fisk at finde. Først gik det ud over Banckel sø i Halk sogn, så det salte vand fra Lillebælt trængte ind i den, dernæst Store Heidam og Hennicks dam og de små damme ved Haderslev slot.

I Flensborg amt gik det ligeledes. Under Rendsborg amt hedder det, at i 1658 i den stærke og hårde vinter gik den store dam ved Ieuerstedte til grunde, da en stor del af den svenske bagage og de Hamburger fragtvogne lavede en sådan uro ved deres kørsel og transport derover, at uroen nåede bunden, så største delen af de under isen værende »schönen fische« blev kvalt og senere drev hen til bredden af dammen, hvor de fandtes døde i tøndevis.

V. Genrejsningen efter Karl Gustavkrigene

Karl Gustavkrigenes skånselsløse udplyndringer, fjenders og allieredes forfærdelige fremfærd og pesttidens ubeskrivelige elen-

Flire.

Fliren er i dag uden økonomisk betydning. Fiskerierne, der er en snes cm lang, lever i stimer nær bredden, men søger om vinteren ud på dybt

vand. Den livlige og meget grådige fisk er ikke sky som karpfen. Den vokser langsomt og vejer sjældent mere end et halvt kilo.

dighed lagde store dele af land og folk øde. Det var ikke blot fiskerierne, der blev ramt; overalt traf man øde gårde, undertiden endog øde landsbyer. 1665 nedsattes Haderslev amts plovstal fra 1.563 til 350, »da das Amt . . . dergestelt von Krieg und Pest heimgesucht.«¹⁰

Under disse forhold skulle man vente, at fiskerierne ville henligge øde i lange tider. Sådan kom det ikke til at gå. Den energiske fiskemester Lüders tog fat på genoprettelsen, åbenbart så snart soldaterne var borte. Han rejste rundt til damme og anlæg og gik i gang med at udbedre skaderne, og i oktober 1661 udsætter han atter fisk, selv om der spares på indkøb. Til Haderslev amt, hvor han mente, der hverken var karper eller karusser tilbage, købte han i Flensborg 214 store strækkerkarper, 150 stræk- og legekarusser, og selv fandt han fisk i en dam inde i Haderslev by og fiskede 2 td. store karusser. Fiskene fordelte han mellem Surmose, Store

og Lille Hededam, Fredsted (Nydam), Fruenskobbøl, Kochs dam, Felsted, Iver Uhls dam, Sieverts dam, Lille Tørningdam og Lille Teildam samt Lusborg og i 1664 Peter Rantzau, Ustrup Ris', Sabs (Sebs) damme og en ikke tidligere nævnt Ørsted dam, Oksenvad sogn. Men der blev kun få fisk til hvert sted.

Efter ca. 3 års forløb blev dammene af-fisket og fangsten sat i andre damme. I Iver Uhls dam, hvor han havde anbragt 17 strækkerkarper, fik han 287 unge sætkarper, men der var mange flere; rør og meget ukrudt hindrede ham i at fange dem alle, så dammen blev atter tilslået, og de tilbageværende blev derinde. I Felsted, hvor der ligeledes var meget ukrudt, fik han heller ikke alle fisk, men dog 400 unge sætkarper. I 1665 affiskede han Store Hededam, som siges at ligge mellem færgehuset og Haderslev, det gav 450 sætkarusser og 11 store karper. Heller ikke her fik han alle fisk. Hededam var overgroet med rør, og hvad der var endnu værre: oddere havde gjort stor

10. Aksel Lassen: Skæbneåret 1659, 128.

skade og ædt mange fisk. I Lille Heidam havde de endog fortæret hele bestanden, så nær som 2 store karper og 2 karusser. Af samme grund fjernede han karusserne fra Kocksdam, der var 180 stk. eller $\frac{1}{2}$ td. I oktober 1665 blev Nydam tømt, det gav $23\frac{1}{2}$ td. sætkarper og karusser, men da der indtraf et stort regnvejr, blev fangsten sat tilbage. Da dammen så åbnedes året efter, gav det 25 td. karper, men atter spillede vejret fiskerne et puds, det satte ind med stærk frost, hvorefter man på ny tilslog dammen, og alle fiskene blev derinde »velbesat«. Surmose gav $1\frac{1}{2}$ td. små og store karper og $18\frac{1}{4}$ td. karusser, Lüders klager over, karperne ikke rigtig ville lege (yngle) i denne dam, derfor flyttede han størsteparten af karusserne derfra.

Således fortsatte han med at affiske og omsætte fiskene. Vi kan nævne, at da Nydam blev affisket 3. gang, var der 8 td. karper og 7 td. karusser. Man udtog heraf 120 spisekarper (2 td.) og satte i den lille dam ved Lusborg, sikkert for at have dem ved hånden, når der kom bud efter spisefisk. Denne affiskning viste i alt en beholdning på 56 td. unge sættekarper og 13 stk. gamle, 2 td. middel spisekarper og 2 gamle strækkarper samt $51\frac{1}{4}$ td. unge sætkarusser. De fordeltes nu blandt 17 af amtets damme tillige med »Bullebøer« eller Skovby (Skovdam), der ikke er nævnt tidligere.

Gedde.

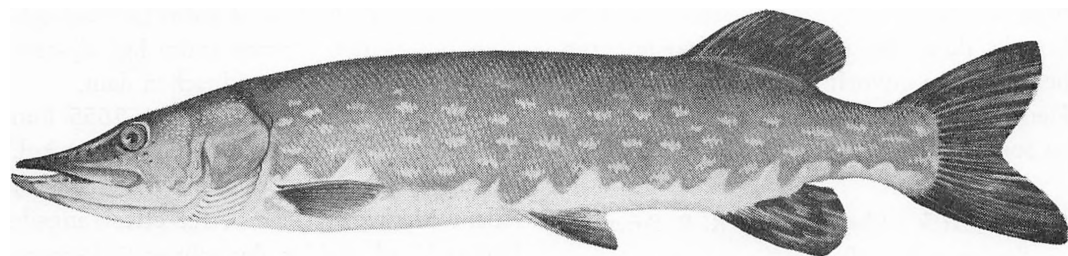
Gedden kan leve både i ferskvand og i brakvand, og brugsfiskeriet giver ca. 100.000 kg gedde årlig. Den er en umættelig rovfisk, der foretrækker roligt, klart vand. Længden varierer

1669 er der atter en opgørelse. Der var da $34\frac{1}{4}$ td. store og middelstore karper, $13\frac{1}{2}$ td. unge sætkarper, $6\frac{1}{2}$ td. store karusser, 32 middel og unge samt 2 td. gedder. Det var kun fra de 12 damme. Også nu var der visse uheld. I Harrensdam havde store gedder og oddere gjort megen skade, så der havde man fanget 30 store gedder og 120 mindre. Også i et par andre damme havde oddere forøvet store skader. Store Heidam havde overalt stejle brinker, og de var styrtet ned, »så de fleste og bedste fisk var omkommet,« desuden havde oddere gjort ulykker.

I 1670 blev 12 damme affisket, nogle to gange. Også her findes en ny eller i alt fald et nyt navn, nemlig »Koelgårdtsdam« (vel dammen ved en kålgård, have) ved slottet i Haderslev. Vinteren 1670 var streng, så i nogle damme døde karperne. I Sabsdam og Ustrup Ris, der havde været besat med lege- og strækkarper, var alle karper døde i den hårde vinter, og i Store Tørningdam og Preisdam var det gået ligeledes. I Surmose var de også borte, men der var $1\frac{1}{4}$ td. karuskarper, dvs. krydsninger, foruden $14\frac{1}{2}$ td. karusser. I de andre damme havde karperne klaret sig, men ikke i imponerende antal.

I 1672 ser man, der sælges en del karper. I Jernholt tog man en prøve med en »taker« (togger?), der lovede godt, da den gav store

fra 40 til 100 cm, og vægten ligger mellem 1 og 3 kg. Den største danske hangedde målte 80 cm og vejede knapt 4 kg, mens rekorden for hangedder var knap 2 m og 26 kg.

karper og karusser, men vinteren 1672–73 blev atter »uformodentlig hård«, så man turde ikke lade dammen afløbe før næste forår. Fra den »lille Helle eller Feldstäeddam« ved Haderslev fiskede man 10 td. mest til salg. Bortset fra de nævnte skader synes fiskeriet nu at gå godt.

VI. Kgl. ferskvandsfiskerier syd for den nuværende grænse

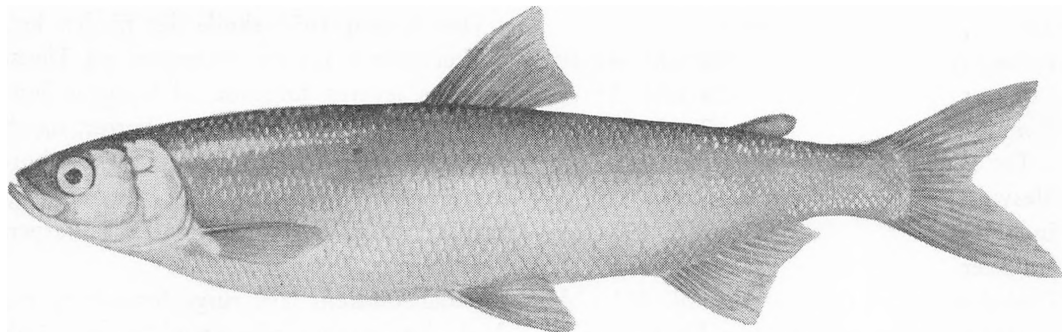
1655 fandtes der følgende fiskedamme og søer i *Flensborg amt*: Sunden Seehe (Søndersø i Sørup?), Vinderad sø, Tres (Træsø), Sancklum nord for Oversø, Neuenhaus (Nyhus), Kruches Awer Mühlenteich (Kruså Mølleddam), der 1665 havde 1.450 unge karper (140 stk. til 1 td.), Mitteldich, Ved Nyhus sø og ved Kruså mølleddam, Lille mølleddam (ved Kruså), Rønsdam i Bov, her lovede bestanden godt i 1665, da det vrимlede med store og unge karper, men i den følgende hårde vinter kvaltes de under isen. Lauers dam i Kruchs Ris Holtz (ved Kruså), Moerbek dam og Muesdam, der også er nævnt under Haderslev amt, lå også ved den nordlige indkørsel til Flensborg i Klus, hvor der i middelalderen stod et valfartskapel, hvis fundamenter for nylig er fundet; kapellet hørte senere under Rydkloster, men kom 1544 i kongens eje. Måske har de til kapellet knyttede præster anlagt fiskedammene¹¹. De er nu udtørrede. 1665 havde odderne gjort stor skade på bestanden, så man blot fandt 441 store karper (13 stk. til 1 td.). Også 1672 måtte man lade dammen afløbe p. gr. a. de mange oddere, der var da 806 karper, 430 karusser og 26 gedder. Dernæst nævner fortegnelsen Fruens dam, der vist også lå her i nærheden, Store og Lille Strucks dam, der i mange år havde været befisket, og hvorfra fangsten førtes til Flensborghus, Newndam i Hornskov, Oversø sogn, hvormod regnskaber senere oplyser,

11. Ole Harck i Chr. Stenz og R. P. Sørensen: Bov sogn 330–40.

at kong Frederik III 1664 overlod den til dr. Clotzius, og at fiskemesteren gjorde dammen i stand og besatte den med karper. Doktoren er den bekendte generalsuperintendent Stephan Klotz, der allerede havde indyndet sig hos Frederik III, da denne som prins opholdt sig på Flensborghus, og resten af sin levetid udnyttede Klotz den kgl. bevågenhed. Endvidere var der 3 små damme i Frørupbergen (antagelig i Oversø), men her kunne man ikke have fiskene i fred for tyve. Endelig var der 5 små spiseheller ved Flensborghus. De fungerede som hyttefade, når kgl. majestæt residerede der, ellers lå de øde, da tyvene ville stjæle fiskene. – Åleki-sterne sorterede under amtet.

I *Rensborg amt* nævnes samtidig Meckelsee, Norttorpersee (vest for Bordesholm) og Der Schulper See (vest for Jevenstedt), men af de to sidstnævnte fik kongen kun en mindre del af fiskeriet, da de øvrige og bedste tilhørte tilgrænsende »Eddelleuten« (adelsfolk). Af damme var der den store Jevenstedt dam og en lille ved Hohen Wedstedt ved landevejen; den brugtes som helle. En lille dam ved Dorpstedt benyttedes af den kgl. skovfoged, men var nu øde. Endvidere fandtes 2 små damme i Schenefeldt, 1 ved Falkenburg (nord for Hohen Wedstedt) med foreller og ligeledes 2 små med foreller i Wedstedt. Det var i alt 11 søer og damme, men de blev kort efter med undtagelse af 2 foreldamme udforpagtet til sognefogden Claus Wieehmann i Hohen Wedstedt for 100 rthl. årlig, og pengene indgik i amtsregnskabet. For øvrigt var alle damme med undtagelse af Jevenstedt øde, da Lüders tiltrådte, men han gik i gang med at udsætte fisk og arbejdede dermed indtil bortforpagtningerne. Senere nævnes andre kgl. damme i amtet, således Feuenstädtischen dam.

I *Segeberg amt* havde Lüders 1655 kun Gladebrügger Teiche med fisk, hvor den kgl. husfoged Herman v. Hatten og kornskriver Adam Merkers fiskede. Året efter fangede Lüders 17 td. gedder, der solgtes til Herman

Heltling.

En sildelignende fisk, der tilhører laksefamilien. Den lever i stimer, kan blive op til en halv me-

ter lang under gode levevilkår, og der fiskes en del af den velsmagende fisk i fjorde med brakvand og i indsøer.

Wørgers i Lübeck og 17 td. uægte karper (krydsninger) og karusser, som solgtes til Hamborg, og 5 td. bærse, som indvånere i Segeberg købte. Samme år forpagtede Wørgers, der var Danmarks faktor i Lübeck, den store sø ved Segeberg og en lille tæt derved, kaldet Klutseehe for 100 rthl. årlig. Efter krigen var dammene udplyndret. Lüders købte karper i Preetz og udsatte i Gladebrüggers 3 damme og et par andre, men 1665 udlagde en kommission dem til kongens kreditorer.

I *Svaovsted amt* var fiskerierne istandsat af amtmanden Georg Krüeger og husfoged Claus Johansen, senere blev de udforpagtet. De små søer og damme i *Steinburg* og *Sydditmarsken* skulle levere fisk til hofholdningen i Glückstadt, men de blev også bortforpagtet. I *Vilster* og *Krempen marsk* var der ingen søer eller fiskedamme til kongens rådighed.

VII. Udgifter ved fiskeriet

Selv om man ikke fodrede fiskene dengang, var driften dog forbundet med mange udgifter. Den fornemme fiskemesters løn er allerede nævnt, desuden havde Lüders privat fiskeri, måske en ikke alt for heldig ordning. En betydelig post var indkøb af fisk, når der skulle startes eller driften genoprettes. Her nævnes nogle priser: 1654 købtes 16 td. unge sætkarper og 4 td. karusser for 80 rthl.

(taler), men 1655 måtte man af med 55 rthl. for 11 td. unge sætkarper. Og der løb flere udgifter på, fiskeren fik hver gang »fangepenge«, 4 sk. pr. td. Vognmanden, der førte den første sending fra Flensborg (Bov) til Haderslev fik 2 rthl., og en karl, der fulgte med for at have opsigt, fik 1 rthl. 1669 købtes 2200 grundlinge af Th. Jessen til at sætte i en dam nær Flensborg. Tomme tønder kostede 10 sk. eller mere stykket. En færgemand, der førte vogn med heste over Slien fik 1 rthl. 8 sk.

1665 købtes 46 vod til brug i Haderslev og Flensborg amter, de kostede 40 rthl., og 18 stk. »fhlo mengarn«, 8 stk. daumengarn (vel finger- eller tommetykt garn) og 4 stk. hamengarn (dvs. fiskehammer) hos Gabriel Skriver, »den rebslager«, i Rensborg for 25 rthl. 16 sk. Hos samme mand forsynede man sig også gentagende med almindeligt reb, hamp, seglgarn og hyssing. Man købte også den slags hos Gynter Wiedeman i Flensborg og lod så en fisker binde hammer, hver 2 favne (»fahdem«) lang og 6 bred. Da hoffet i 1655 var i Flensborg, var der ingen faste fiskere ved fiskerierne i amtet, men fiskemesteren fik fat i 2 karle, der hver fik 4 rthl. fra majdag og til 10. juni. Så var der udgifter til planker, brædder og beslag til vandporte, tappe o. lign., også til en kane (Kahnbåd). For 1655–57 blev slutresultatet for Haderslev og Flensborg amter tilsammen såle-

des:

Indtægter	391 rthl. 41 sk.
Udgifter	324 rthl. 35 sk.
Overskud	67 rthl. 6 sk.

For 1660–68 for alle kongelige fiskerier i Slesvig-Holsten:

Indtægter	853 rthl. 29 $\frac{1}{2}$ sk.
Udgifter	758 rthl. 46 sk.
Overskud	94 rthl. 31 $\frac{1}{2}$ sk.

Nogen stor guldgrube var det altså ikke, men et sikkert spisekammer for kongehuset.

VIII. Fisk til kongens og hoffets behov

De mange dejlige fisk skulle først og fremmest stå til rådighed for kongen og hoffet, når majestæten eller andre høje personer kom til egnen enten på gennemrejse eller for at gøre ophold. Derfor indeholder regnskabet udspisningsregistre. I disse beregnes leverancerne i »gerichte«, retter. I et Flensborgregister 1668 nævnes nemlig 76 store karper = 50 gerichte, 96 store karusser = 12 gerichte, 256 brasen = 110 gerichte, 256 gedder = 80 gerichte, 204 aborrer = 20 gerichte osv. Efter dette skal der altså 1 $\frac{1}{2}$ karpe til 1 gericht eller 8 karusser, 2 $\frac{1}{3}$ brasen, 3 gedder eller 10 aborrer.

Sandart.

Sandarten er en meget udbredt fisk i Mellemeuropas floder. Den findes også i svenske og norske søer. Herhjemme er den fanget nogle gange i det sydlige Øresund.

I Haderslev dam har man tidligere kunnet

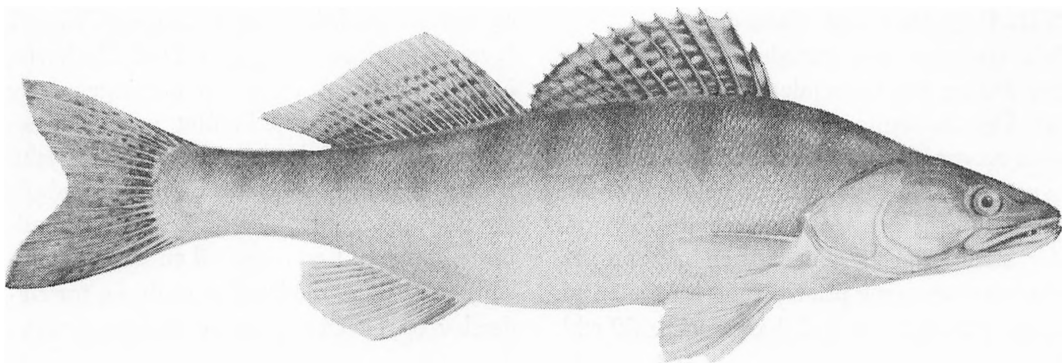
Den 1. maj 1655 skulle der til den kgl. køkkenskriver Lorens Jørgensen på Flensborghus leveres følgende til kongens hofstat: 2 gerichte karper, 2 g. aborrer, og til aften 2 g. karper, 2 g. gedder og 2 g. aborrer. 2. maj: 3 g. karper, 1 g. aborrer, 1 g. karusser, 2 g. krebs, til aften: 3 g. karper, 2 g. aborrer, 1 g. gedder.

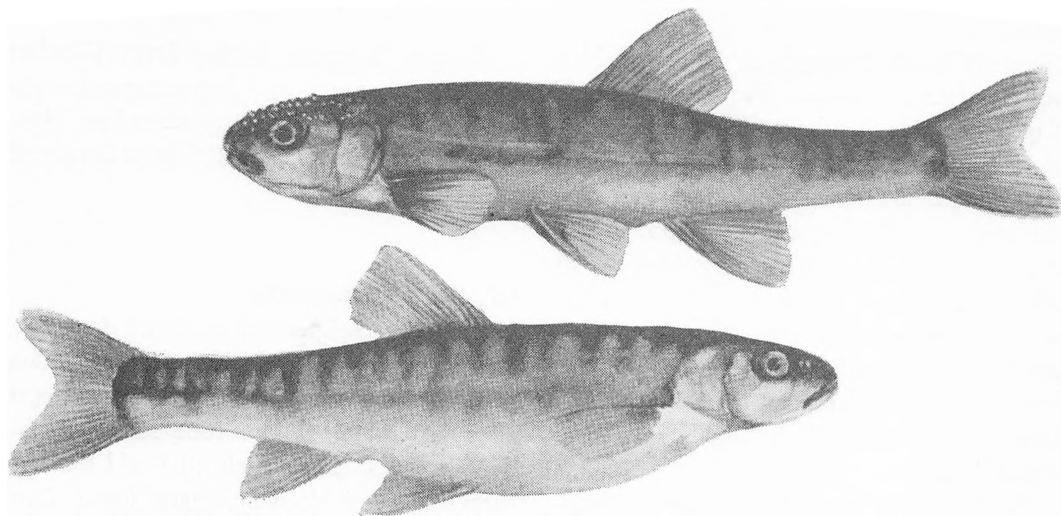
Sådan omtrent med ringe forandring var de daglige rationer til og med 29. maj. I alt havde slotskøkkenet da fået 53 g. karper, 1 g. karusser, 78 g. gedder, 175 g. brasen, 62 g. aborrer, 12 g. horke, 32 g. krebs, 23 g. »redauwen« (?), 23 g. elritse og 1 g. fliren. Der havde dog været visse vanskeligheder. Der var ikke spisefærdige karper nok i dammene, så Lüders måtte købe hos Th. Iversen i Flensborg. Det kneb også at holde liv i braserne ved slottet, så han måtte have 16 gerichte tilsendt.

Næste bespisning på Flensborghus skete 14. marts–5. april 1657. Den udgjorde ligeledes 480 gerichte i alt og de samme arter, dog ikke fliren, i stedet for var der 2 gerichte foreller.

I den følgende krigstid var det de fremmede, der nød fordel af og i bund og grund ødelagde fiskerierne.

fiske sandarter – de var antagelig udsat –, men nu er den omtrent 50 cm lange rovfisk uddød. Man har i nyere tid med held udsat Sandarter i en række danske søer. Den kan blive indtil halvanden meter lang.

Elritse.

Elritsen er en lille karpefisk på en halv snes cm længde. Den lever almindeligt i stimer i klart,

strømmende vand og anvendes i dag kun som agnfisk. Ellers er den uden betydning.

1663 er man atter i stand til at pleje kælene ganer med ferske, friske fisk. 5. sept. kom kurprinsen af Saksen med sin »frau mutter« på vej til København og dvælede et par dage i Flensborg. Der blev da sat ind i køkkenet 8 g. karper, 16 g. gedder, 10 g. brasen, 8 g. karusser, 8 g. elritser, og 10 g. aborrer, og dagen efter noget lignende, dog nu med 3 g. krebs. Den 7. rejste kurprinsen og fik til »früstück« overgivet 25 g. – 23. okt. kom han her på tilbagevejen og fik 41 g. til aften, og dagen efter til middag og aften 10 g. karper, 8 g. karusser, 10 g. gedder, 10 g. aborrer, 6 g. brasen, 6 g. elritser og 2 g. krebs. Desuden blev prinsens »Vornehme Bedienten« bispist med 27 g. af tilsvarende fisk og ved afrejsen 20 g. til frokost. De var indkvarteret hos amtmanden Ditlev v. Ahlefeldt.

I 1665 sendtes 32 g. til Ollmerstofft, Bov sogn, til »Ablager«. Oldemorstofft var en stor frigård med kro. Flere gange havde Kristian IV overnattet her. Gården ejedes af Nicolaus Nissen, der var krigskommissær under Karl Gustavkrigene¹². I 1666 kom kurprinsen igen et par gange, 4. sep. koste-

de det 93 g. 17. aug. 1667 kom landgreven af Kassel fra København. Han nøjedes med 21 g. Samme år rejste kongen til Glückstadt. Han fik i Flensborg 12 g. karper, 10 g. karusser, 16 g. gedder, 8 g. brasen, 6 g. aborrer, 8 g. elritser og 4 g. krebs. Generalløjtnant Hans v. Ahlefeldt fik 3 g. På tilbagerejsten i nov. kom kongen med suite. Kgl. betjente og hofofficerer blev bispist i kornskriverens hus i Flensborg med 27 g., statholder v. Gabel m. fl. i amtsskriverens hus. Til kongens køkken på slottet leveredes først 4 store gedder, som »der Stadtkoch« anvendte kogt og indbagt. Den 7. nov., to dage efter de andre, kom kongen fra Gottorp, og der leveredes 61 g., hvoraf der også blev fisk til frokost, »kalten Küche«, nær Bolderslev.

22. sept. til 8. okt. 1668 var kongen atter i Flensborg, der leveredes da 292 g. og 1.288 krebs. I okt. 1670 kom kurprinsen fra Saksen med gemalinde og fik aftensmad og frokost, 35 g., og de »kgl. cavaliern« fik samtidig 6 g. I aug. 1671 kom en prinsesse fra

I registrene for Haderslev amt finder vi de samme høje herskabers hen- og tilbagerejse i tilknytning til Flensborgopholdene, dog kan der findes enkelte andre som 21.

12. Bov sogn 431 ff.

marts 1670, da hertugen af Lüneborg blev bespist aften og morgen. Der leveres samme slags fisk som i Flensborg, dog kommer her-til sandarter og foruden foreller nævnes også laksørreder. Ofte bliver kongen kun natten over i Haderslev, således 1655, d. 30. maj, da han kom fra Flensborg. Han fik til aften 6 g. gedder, 6 g. brasen, 3 g. sandarter, 3 g. aborrer, 2 g. krebs, 2 g. grundtlinge, 4 g. horke og til frokost 3 g. gedder, 4 g. brasen, 2 g. sandarter, 3 g. aborrer, 2 g. krebs, 3 g. horke, 2 g. foreller og 2 g. grundtlinge.

Da der i 1672 kom kgl. ministre fra Flensborg, blev der sendt fisk til de steder, de logerede, 2 g. gedder, 2 g. brasen, 1 g. aborrer til borgmester Jost Lauensteen, ligeledes til borgmester Gottfried og hr. Mathias Jensen, men til amtsskriveren kun 2 g. gedder og 1 g. brasen, til hr. Johan Plaggen 1 g. gedder og 1 g. brasen og til husfogden og hr. Anton Klinge hver 1 g. gedder. Jo lavere rang, jo mindre fisk!

Lüders måtte også træde hjælpende til i nabolaget. 1667 hjalp han på Koldinghus. Han sendte først 55 karper og noget senere 400 karusser, 50 karper, 60 brasen, 60 gedder og 30 aborrer. Den kgl. husfoged og fiskemester i Kolding var Jacob Lauridsen Bech. Året efter var det atter galt, hvad der fremgår af følgende brev:

»Højstærede gode ven, hr. fiskemester!

Eftersom Hs. Kgl. Høyhed er i morgen hid til Coldinghus forventendes, og så mange fersk fisk, som til udspisningen nødig decideres, her på steden ikke kan bekommes, så begæres hermed, at han straks på de steder, hannem bedst synes og gavnligest befindes, lader optage 100 karper, hvilke han velforvaret om natten ville lade hidføre og levere, hvorfor han tilbørligen skal blive kvitteret. Befaler hannem hernæst udi Guds skiermel-se. Coldinghus d. 20. maj 1668. Hans kgl. højheds secreterer

D. Engberg.«

Der afsendtes 115 karper og 60 karusser.

Kongen forærede hertug Ernst Günther 270 store karper, og i kvitteringen hedder det, de var alle »friske og lebendig«. Året før havde hertugen købt 200 store karper til Augustenborg.

IX. Salg til private

Nogle gange solgtes fisk til andre dambrug, og der foregik også lidt salg af spisefisk dog ikke karper til private, ofte til køberens eget eller en datters bryllup. 1668 således i Haderslev for 33 rthl. 12 sk. til Evald Ballzeg, Jürgen Degn i Vejstrup, Hans Ravn, Gert Langen, Claus i Revsø, Henrik Schutte, hr. magister i Bjært (Johannes Schmidt v. Eisenberg), borgmester Gottfried, Johan Plaggen, Balzer Hansen, hr. Andreas, pastor i Åbenrå (Andreas Raben).

18. maj 1669 solgtes 10 g. til bryllup hos amtmandinden, de kostede 1 rthl., hr. Jens Rafn (præst i Gl. Haderslev 1601–66) købte for 2 rthl., borgmester Jost Lausteen købte til sin datters bryllup, og 9. okt. købte ridefoged Chr. Nielsen, Kolding, til sit eget bryllup. 19. dabr. solgtes til magister Schmidt i Bjært, Morten Feldbereder, Bendix Bøtger, Andreas rebslager, sal. ridefoged Mattias Jensen (!) og Jes Rosen, Tønder. 1670 sælges der til junker Jørgen Scheel og til en oberstløjtnant i Fredericia. Desuden købte Gert Lange flere gange, også tingskriver Peter Hansen var blandt køberne. – Salget i Flensborg var meget større, men heller ikke her solgtes karper.

Endnu nyder man karper i sønderjyske købstæder, navnlig til nytår og jul og fortrinsvis i tyske kredse. Men fisken er næppe opvokset i sønderjyske damme, den er tilført sydfra.

København på vej til Hejdelberg. 1. sept. kom landgrevinden fra Hessen på vej til København og 14. nov. på vej tilbage. 16. april 1672 var kongen på gennemrejse til en landdag i Rensborg og nød 13 g., mens han nøjedes med 7 på hjemrejsen den 25. april.

De søgte en lærer i Varnæs

AF J. H. JENSEN

Lærer J. H. Jensen, Felsted, mindes med stilfærdig humor – og uden støtte fra dagbøger eller andre papirer – sin første dag i Nord-slesvig, den junidag i 1920, da han søgte stilling som lærer i Varnæs.

Det skyldes næppe noget tilfælde, at jeg fik min livsgerning i Sønderjylland. Jeg er vokset op i et hjem, hvor man efter fattig evne søgte at følge med i, hvad der skete sønden å, og den mest levende undervisning om krigen i 1864 fik jeg af en veteran, Pe Sål-mager, der humpede rundt i landsbyen. Han havde ganske vist kun været i krig i seks dage, så skød østerrigerne hans ene fod i stykker nede ved Sankelmark, men de dage havde været så mættede med oplevelser, at han levede på dem resten af sit liv og aldrig blev træt af at fortælle, og han fortalte godt, den gamle.

På Skamlingsbanken

Skolen og ikke mindst seminarieret i Jelling øgede interessen, og på en udflugt til Skamlingsbanken en dejlig majdag 1916 stod jeg og så for første gang ind over den usynlige grænse, der kun markeredes af et par små tyske vagtskibe ud for Hejlsminde. En stump samtale mellem to klassekammerater, som jeg ved den lejlighed opsnappede, giver i al sin enkelthed det syn, man i datidens Danmark havde på det sønderjyske spørgsmål: »Det er jo slet ikke deres«, sagde en vestjyde med ægte indignation i stemmen. »Det nytter ikke at hengive sig til falske forhåbninger«, svarede en sjællænder ham. »Det bliver aldrig anderledes«. Der kan ikke være

tvivl om, at det sidste synspunkt dækkede det store flertals mening. Danmark havde stort set resigneret.

To-tre år senere underviste jeg i en landsby vest for Kolding og sluttede der venskab med førstelæreren, en født sønderjyde fra Ballum, der var gået over for at undgå den tyske militærtjeneste. Da var en af de sjældne stunder oprundet, hvor ønskedrøm og virkelighed dækkede hinanden. Spørgsmålet var kun, hvor langt grænsepælene skulle rykkes mod syd. Han holdt Hejmdal, jeg Flensborg Avis, og aften efter aften sad vi i hans stue og talte Sønderjylland. Hvor var han grebet, da han havde været nede i sit fødesogn for at afgive sin stemme for Danmark. Den dag blev hans livs højdepunkt.

En annonce afgjorde sagen

Så stod der en skønne dag en annonce i Folkeskolen, hvori danske lærere, der kunne ønske at overtage et vikariat ved en sønderjysk skole, opfordredes til at sende deres papirer til Skoleforeningens formand, Hans Jepsen Christensen. Han ville så sætte dem i forbindelse med en skolekreds, som havde brug for en danskuddannet lærer.

Dermed var min beslutning truffet. Jeg var løs og ledig, og nu bød der sig en mulighed for at være med i det arbejde, der skulle underbygge genforeningen. Papirerne blev sendt, og få dage senere fik jeg svar. Jeg skulle henvende mig til gårdejer Johann Juhler i Skovbøl ved Varnæs, og vedlagt var der en trykt formular til noget så fornemt som statsministeriet for de sønderjyske anliggender. I den anbefalede Jepsen Christen-

sen med navns underskrift, at jeg fik mit pas viseret. Han gik åbenbart ud fra, at ansættelsen ville gå i orden af sig selv.

I den følgende uge vekslede jeg ikke mindre end to breve med Johann Juhler. Han skrev med gotiske bogstaver og i et korrekt, men gammeldags dansk. De ville gerne have mig til at komme snarest muligt. Den tyske lærer var rejst syd på allerede i april, og siden da, det drejede sig om et par måneder, havde der ingen regelmæssig skolegang været. Ganske vist havde de for et par uger siden fået en dansk lærerinde, men skolen havde næsten 70 elever, det var for mange til én. Folk var ved at blive utålmodige, ikke mindst fordi skolegangen havde lidt meget under krigen, da læreren en tid havde været indkaldt. Om lønnen kunne han ingen ting oplyse udover, at det altid havde været et godt embede. Altså gik jeg i gang med at få passet i orden og i øvrigt med at beskikke mit hus, hvilket sidste ikke voldte uoverkommelige vanskeligheder, eftersom jeg var ret ubesværet af denne verdens gods.

I jaket og sribede bukser

Passet blev ekspederet fra København på ubegribelig kort tid, og den 7. juni 1920 startede jeg mod det ukendte, iført sort jaket og sribede bukser. Den var noget nær min kostbareste ejendel, jeg var øm om den, og den ville, mente jeg, lide mindre ved at være anbragt på min krop end ved at skulle tage til takke med de indskrænkede pladsforhold i en kuffert. Desuden var det vel ingen skade til at se standsmæssig ud, når man skulle fremstille sig for ukendte mennesker. At disse mennesker også garderobemæssigt set havde fire års krig og to års inflation bag sig, faldt mig ikke ind.

Toget fra Kolding til Vamdrup var tæt besat, næsten udelukkende med sønderjyder, som havde været på indkøb i Danmark. Undervejs kom jeg i snak med en yngre mand, der, så vidt jeg forstod, prøvede at

starte en dansk boghandel i Tinglev – eller var han en af de noksom bekendte bogagenter, der rejste rundt og prakkede sønderjyderne de mærkeligste ting på? Af ham fik jeg den oplysning, at jeg ikke kunne komme længere end til Åbenrå. Hverken »det lille tog« eller fjordbådene gik. Der var strejke. Ville man videre, og det ville jeg jo meget gerne, var det overladt til det private initiativ. Nå, jeg havde jo skrevet, hvornår jeg kom. Måske havde de sendt en vogn ud efter mig. Med denne tanke slog jeg mig foreløbig til ro.

På fjerde klasse

I Vamdrup skulle vi skifte, og da min ny bekendt rejste på fjerde klasse, bestemte jeg mig til også at gøre det. En tilsvarende klasse fandtes ikke på DSB., det kunne være ganske interessant at erfare, hvordan den var indrettet. Snart efter holdt toget foran den store træbarak, der gjorde tjeneste som grænsestation og samtidigt som en ordløs protest mod voldsgrænsen af 1864. Det myldrede af mennesker på perronen, og det tog tid at få dem lodset gennem barakken over på den anden side, hvor det tyske tog holdt med dampen oppe. For lang tid, syntes åbenbart en høj, kraftig mand i falmet grøn uniformsfrakke og med en holdning som en mellemting mellem en generalfeltmarskal og en stabssergent. På én gang lod han sin stemme runge: De må skynde Dem! Det tonefald var mig ikke fremmed, jeg havde det i ørerne fra Sølvgades kaserne. Men det virkede. Der kom ekstra bevægelse i menneskemængden, og adskillige gav sig til at småløbe og trænges for at komme ind i kupeerne. Det slog mig, at her var nok mit første møde med Preussen. På en dansk jernbanestation var oprinet næppe tænkeligt – for slet ikke at tale om reaktionen. Jeg var en af de sidste, der fik mig klemt ind i en fjerde klasses kupe. De smalle bænke var tæt besat, og vi, der kom til,

måtte »hænge os« i en af de stropper, der til samme formål var anbragt i loftet. En mand medførte et bur med tre forskræmte høns. Det anbragte han centralt i det kvadratiske rum, og vi stående passagerer grupperede os i en kreds uden om.

Rigeligt med frisk luft

Luften i den stopfyldte kupe var frisk. Vinduerne var nemlig åbne. Det ville i øvrigt ikke have medført nogen forandring, om de havde været lukket, der var nemlig ingen glas i dem, og da læderstropperne til at åbne og lukke med følgelig ingen fornuftig funktion havde, var der en betænksom mand, som havde skåret dem af. De gjorde mere nytte som skosåler. På væggene var der endnu spor af grå maling, og gennem revnerne mellem gulvbrædderne kunne man se skærverne på jerbanelegemet ile af sted mod nord. Fjedrene under vognene havde vel nok engang fungeret efter deres bestemmelse, men nu fik de mig til at mindes, at teknikere taler om noget, de kalder materialetræthed. Hvordan det ytrer sig, blev jeg pludselig klar over. Men heldigvis havde vi jo stropperne.

Det var let at se, at mine medpassagerer ikke netop var millionærer. De så med forundrede blikke på manden i den sorte jaket og de sribede bukser. Øjensynligt spekulerede de på, hvad den mand havde at gøre i den kupe – uden at nogen af dem vist nåede frem til en tilfredsstillende løsning på problemet. Landskabet, vi skrumpede igennem, var fladt, temmelig ensformigt, med mosedrag og nu og da lyngklædte småstrækninger, og de drivende sommerbygger livede jo heller ikke op. Det var åbenbart ikke her, Edvard Lembecke havde hentet inspirationen til: Du skønne land med dal og bakker fagre.

I Røde Kro steg kun få passagerer ud, og i løbet af et par minutter var stationsterænet som blæst. Jeg stod ene tilbage med min håndbagage. Efter nogen søgen lyk-

kedes det at finde en jernbanemand. Han oplyste, at toget til Åbenrå var den lille stamme, der holdt langt ude ved et sidespor, og der ville det blive holdende de første to timer. Derudover bekræftede han, at Åbenrå indtil videre rent jernbanemæssigt fungerede som verdens ende. Altså måtte man sidde de næste to timer af her på stedet. Stationsbygningen var øde og tom, det så ikke ud til, at der var sket nævneværdigt med den, siden den engelske jernbaneingeniør, mr. Peto, afleverede den for 57 år siden, og stationsbyen, som jeg tog i øjesyn i et ophold mellem et par byger, virkede heller ikke fængslende. Alene den grusbetlagte bygade med dens mylder af vandfyldte huller dæmpede lysten til at gå på opdagelse. Et kort krydstogt fik mig hurtigt til at søge tilbage til udgangspunktet.

Mr. Petos Typehuse-stationer

Men hvorfor sidde tiden af på ventesalens umagelige træbænke? Åbenråtoget holdt jo derude, og de udstandne strabadser på fjerde burde kompenseres med en anden classes billet til den sidste strækning. Det lykkedes faktisk at få en mand kaldt til billetlugen, og med rejsehjemmel til en kupe med polstrede sæder begav jeg mig ud til den tålmodigt ventende togstamme. Tilfældet ville, at jeg udvalgte mig netop den kupe, hvor en konduktør lå og fik sig en middagslur. Som stukket af en bi for han op, jeg opfangede lige et forskrækket blik, inden han forsvandt ud af den modsatte dør, idet han dukkede hovedet, som ventede han et nakke-drag eller i det mindste en byge af skældsord. Hvad var det? – At en dansk jernbanemand kunne blive overrasket i en lignende situation, var tænkeligt, men han ville ganske bestemt have fundet en mere værdig sortie. Det var nok anden gang, jeg mødte preusserånden.

Også ventetider får en ende. Det gav et ryk i toget, og et øjeblik efter gled det ud

fra stationen. Aldrig glemmer jeg, hvordan landskabet skiftede karakter i løbet af minutter. Vi kørte ned gennem en dejlig dal, indrammet af skovklædte bakker og med småenge og frodige marker i bunden. Hvor var det smukt, og hvor varede det kort. Snart holdt toget ved Åbenrå station, der til forveksling lignede den, toget lige havde forladt. Mr. Peto havde åbenbart foregrebet ideen med typehuse. Nu blev det spændende. Var nogen taget ud for at hente mig? Det spørgsmål blev hurtigt besvaret. I løbet af et par minutter var perronen tom. Kun en drager iagttog på afstand den desorienterede unge mand med kufferterne. Måske var der bid. Det var der, for hvad andet var der at gøre end søge ind på et hotel for at få en tiltrængt bid brød og samtidigt overveje situationen. Altså bad jeg drageren tage sig af kufferterne og bære dem op på Missionshotellet. Om der overhovedet fandtes et sådant hotel i byen, anede jeg ikke, det var nærmest et skud i tågen. Missionshoteller var jo pæne steder med rimelige priser.

Lille missionshotel

Drageren gjorde ingen indvendinger, men han hankede op, og få minutter efter var vi kommet til Klinkbjerg, hvor der ganske rigtigt var et beskedent missionshotel. Manden fik sin krone og takkede af, og snart efter var jeg i færd med at stille min sult. Hvorfor jeg ikke lod ham føre mig hen til Folkehjem, der jo lå lige om hjørnet, og hvor man kunne have været mig behjælpelig med at komme i forbindelse med folk derude? Nej, for Folkehjem var jo et forsamlingshus, og i min naivitet gik jeg ud fra, at de landsbyforsamlingshuse, jeg kendte, var normgivende for alt, hvad der gik under dette navn. På et sådant sted var der da ikke restauration, endsige mulighed for overnatning.

Mens jeg spiste, brød solen igennem, himlen blev mere og mere blå, det så ud til

at blive en smuk eftermiddag. Det var vist en god ide at gå ud og se på byen, mens man overvejede, hvordan man skulle komme videre. Hvilken modsætning til Kolding, som jeg havde forladt for få timer siden. Der bugnede forretningerne af varer, og gaderne var fyldt af mennesker og køretøjer af enhver art. Der var jo stadig »gullaschtid« i Danmark, og de mange købelystne sønderjyder gav bybilledet ekstra liv. Her virkede alt trist: Ingen varer af betydning i udstillingsvinduerne, huse, der stod og råbte på maling og anden vedligeholdelse, og næsten folketomme gader. Det var mest mænd, man så, og et påfaldende stort antal af dem bar tyske feltuniformer, som distinktionerne var taget af. Sådant kom altså en by til at se ud efter en krig, også når den lå meget nær så langt borte fra slagmarkerne som overhovedet muligt.

Glæde over målebordsblad

Det blev boghandler Bo Bojesen, der kom til at bestemme dagens videre forløb for mig. Han havde haft den gode ide at udstille et målebordsblad over Åbenråegnen i et af sine vinduer. Det gav jeg mig til at studere. Jo, der lå Varnæs og der Skovbøl. Vejen derud var ganske lige til ud ad Flensborg landevej til et stykke op i skoven og derpå til venstre, det var ikke til at tage fejl af. Hvor langt kunne der mon være? To mil i det højeste, snarest lidt mindre. Hvad var det for en mand, der havde tjent 16 måneder ved det kongelige danske infanteri? Beslutningen var taget, den sidste strækning måtte tilbagelægges til fods.

Henne på hotellet ville de godt passe på kufferterne, selv om det skulle vare nogle dage, inden de blev afhentet, og så startede jeg. En vejviser med navnet Warnitz angav, hvor jeg skulle dreje fra, og snart efter vandrede jeg ned gennem en pragtfuld bøgeskov.

Felstedskov: Skrædderkroen.
Marie og Jørgen var krofolk i »Skrædderkroen« i Felstedskov. Billedet menes at være fra ca. 1940, og jerntaget på rejsestalden er lagt på

siden genforeningen. Begge bygninger var tækket med strå i 1920. Efter Maries død i fyrreerne blev ejendommen solgt og kroen nedlagt.

En strålende sommersonne fyldte skovbunden med levende lyspletter, fuglene jublede, og det friske løv skinnede i nyvasket renhed. Verden var skøn, og forude lå det ukendte. Helt så skøn blev den nu ikke ved med at være – ikke fordi skoven åbnede sig og gav udsyn over en blå og blank fjord, men formedelst en ubetænksomhed fra min side. Få dage i forvejen havde jeg anskaffet mig et par snørestøvler, som jeg ikke havde nået at få gået til. Dem havde jeg taget på, det ene skulle jo svare til det andet, og nu begyndte de at snakke med. Især den ene opførte sig i bogstavelig forstand upassende. Den bearbejdede min stakkels fod efter devisen: hug en hæl og klip en tå. Hvert skridt blev en pine, og jeg følte snart en heftig tilskyndelse til at befri mig fra disse torturinstrumenter. Nøgtern overvejelse sagde mig dog, at mine fodsåler bestemt ikke var garvede til at modstå en grusbelagt vej, og hvad ville folk sige ved synet af en barbenet ung mand i jaket og stribede bukser?

Det ville blive husket. Altså bed jeg tænderne sammen og holdt ud, trøstede mig med, at den længste strækning lå bag mig.

Nu drejede vejen bort fra fjorden med spredt bebyggelse på begge sider, og derhenne lå en lille indbydende landevejskro med rejsestald og det hele. Murene var kalket til pinse, stråtaget var velholdt og ruderne blanke. Du må snart være fremme, sagde jeg til mig selv. Der går du ind og spørger om vej. Lidt drikkeligt ville heller ikke være af vejen, for dagen var blevet hed. Den lille skænkestue svarede til husets ydre, og det samme kan siges om den pæne midaldrende krokone, der kom ind fra køkkenet. Nethed og properhed var åbenbart en del af hendes væsen. Næppe havde jeg åbnet munden og dermed afsløret mig som »rigsdanser«, før hun vendte sig mod køkkenet og kaldte: Jørgen! Den tiltalte viste sig straks, og aldrig glemmer jeg den hjertelighed, hvormed jeg vildfremmede menneske blev modtaget. Alt, hvad jeg bad om og

meget mere, blev sat frem. Jeg blev anbragt ved en bordende, Jørgen og Marie tog plads, en på hver side af mig, og nu begyndte der en udspejling om forholdene i Danmark og ind imellem beretninger om de stedlige tilstande. Siden forstod jeg, at for de to elskelige mennesker var Danmark det forjættede land, der flød med mælk og honning, landet hvor der herskede frihed og retfærdighed, og hvor alle havde gode kår. De stod nu på landets tærskel, og her kom jeg som en udsending derfra. Var det underligt, at de så at sige tog forskud på den lange række sollyse år, der var i vente? Hvad jeg her mødte, kan vist betegnes som nationalromantik. Hverdagen blev hård for dem, for hård. Ved »den anden afstemning«, den 3. april 1939, da 95 % af distriktets vælgere mødte frem, var Marie en af de få, der blev hjemme. Jørgen havde allerede ligget nogle år oppe på kirkegården. Hvem vil dømme hende? – Jeg kan ikke!

Det ville føre alt for vidt at prøve at referere samtalen, selv om den havde stået klarere i min erindring. Ét træk skal dog gengives: Jørgen og Marie var naturligvis blandt de første, der havde flag og flagstang rede, men det kneb med at vente tiden af, og en dag med smuk vejr og klar himmel lod Jørgen Dannebrog gå til tops. Selv tog han opstilling i rejsestalden for at se, hvordan de forbipasserende tog det. »Da kom en mand kørende. Det gav et ryk i ham, han standsede hestene og tog kasketten af. Sådan blev han holdende et øjeblik, så satte han kasketten på og kørte videre«. Hvordan vil nutidens mennesker reagere på det? En del vil vel slå et grin op, mange vil hilse beretningen med et forlegent smil eller et skuldertræk, men i det forunderlige år 1920 var et sådant optrin en del af virkeligheden.

Hvor længe jeg sad i skænkestuen, har jeg ikke rede på, men til sidst sagde jeg, at nu måtte jeg videre for ikke at komme for sent til mit bestemmelsessted. Ikke tale om, at jeg fik lov at betale, hvad jeg havde fået.

Man tog da ikke betaling af en kær gæst. I stedet for ville Jørgen tage en trøje på og gå med mig. Der var en genvej. Vi gik vel et kvarters tid ad markveje og stier og nærmede os en lille udflyttergård midtvejs mellem Skovbøl og Varnæs. »Der bor han«, sagde Jørgen, »å no vel æ sej farvel«. Jeg blev noget skuffet, jeg havde forestillet mig, at han var gået med ind. Måske havde Jørgen læst skuffelsen i mit ansigt, for da han havde fjernet sig nogle skridt, vendte han sig og sagde: »Æ sku da ves li sej, te han æ en stoe tysker«.

Det var en meget desorienteret ung mand, der stod tilbage. Fra afstemningsresultaterne vidste jeg, at der i Skovbøl havde været et meget stort dansk flertal. Hvordan kunne det gå til, at man på et sådant sted havde »en stor tysker« til kommuneforstander? og hvordan mon jeg ville blive modtaget af en sådan mand? Jeg havde endnu til gode at lære Jørgens type at kende. De mennesker havde tilegnet sig et stærkt forenklet syn på de nationale forhold i grænselandet. Enten var man 100 % dansk, gerne lidt mere, eller også var man tysk, eventuelt »en stor tysker«. Nå, her kunne jeg ikke blive stående, og jeg kom jo da også efter aftale. Altså skød jeg hjertet op i livet og gik ind i gården, beredt på lidt af hvert. Skiltet på muren med den preussiske ørn og ordet Gemeindevorsteher talte sit tydelige sprog, men nu fik det gå, som det ville.

Familien var ved at spise til aften ude i køkkenet, da jeg kom, og tilsynekommsten af den vildfremmede unge mand voldte almindeligt opbrud. Jeg blev vist ind i stuen, og der mødte der mig et syn, som vil være indmejslet i min erindring, så længe jeg kan sans. På væggen hang tre store billeder af unge mænd i tysk feltuniform, og neden under læste man: Es starb für's Vaterland, en dato, et årstal og navnet på en ukendt lokalitet i Frankrig. Det var tre af hjemmets fem sønner. Henne i døren til et tilstødende værelse stod en ung kvinde i tredive års

Johann Juhler ejede gården »Bøghøj«, eller vist rettere »Bøghoved«. Billedet er fra 1910, da gården var nyopført efter en brand, anstiftet af »det lille tog«, der kørte lige forbi. Prikken til højre for indgangsdøren er ikke en tilfældighed.

Set gennem et læseglas afslører den sig tydeligt som den preussiske ørn, kommuneformandens værdighedstegn. Teksten nedenunder anes, men er ulæselig.

alderen, og en lyshåret lille pige på fire-fem år stak nysgerrigt hovedet frem, men holdt sig ellers gemt bag mors skørter. Det var husets datter, som var søgt hjem. Hendes mand var »vermisst«. Ingen kendte eller kender, hvad skæbne han fik. Konen i huset havde åben lupus i ansigtet og var brudt af sorg og sygdom, og den »store tysker«, som ikke var hjemme, da jeg kom, men snart efter kom til stede, afslørede sig som en venlig og stilfærdig bonde, afdæmpet i sit væsen, som bar han på en usynlig byrde. Hidtil havde krigen for mig i det neutrale Danmark været frontberetninger, korrespondancer, kommentarer og propaganda. Her så jeg for første gang et stykke af dens nådeløse og brutale virkelighed, og jeg begyndte at forstå, at jeg var draget ned til et hårdt prøvet folk.

Også her blev jeg modtaget med den største gæstfrihed, og da mit tøj og mine øvrige ejendele indtil videre var uden for rækkevidde på grund af strejken, tilbød man mig, at jeg foreløbig måtte bo på gården, og det

bør tilføjes, at da jeg efter nogle dages forløb kunne flytte ind i det hus, der var parat til at modtage mig, afslog man at modtage noget som helst vederlag for kost og logi. Under en samtale i aftenens løb fik jeg at vide, at konen var dansk, manden tysk og børneflokkens delt i national henseende. I dag ville jeg hellere sige, at Johann Juhler var slesviger med hældning mod det tyske. Selv sagde han til mig, at han var loyal mod landets magthavere. Det havde han været i den tyske tid, og det agtede han fortsat at være over for Danmark.

Det varede længe, inden jeg den aften faldt i søvn i gæsteværelsets gode seng. Dagen havde været for mig på oplevelser og skiftende indtryk. To ting stod mig dog klart: at adskillige medbragte forestillinger måtte tages op til revision, og at der var meget at lære i denne landsdel. Jeg har nu været bosat der i 52 år og lærer stadig, men ingen dag i det lange spænd af år har lært mig så meget som den første.

Krigsmad

AF INGE ADRIANSEN

Museet på Sønderborg Slot har udsendt spørgelister vedrørende kostforholdene under den første verdenskrig. Museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg, har skrevet om krigsmaden på grundlag af listernes oplysninger.

Under første verdenskrig blev fødevarer-mangel i Nordslesvig meget udpræget sammenlignet med Danmark. Der indførtes tvangsaflevering af korn, og der var kontrol med møllerierne. Utallige offentlige bekendtgørelser vedrørende fødevarer-forbrug fremkom i løbet af de fire krigsår. Museet på Sønderborg Slot har en stor samling af disse plakater, som bekendtgjorde indgreb på næsten alle felter. Skolebørn skulle foretage indsamlinger af vilde bær, bønderne aflevere ulden efter fåreklippingen, og der var forbud mod hjemmeslagtninger, undtaget herfra var de egentlige nøds slagtninger – og der skete forbavsende mange ulykkestilfælde med kalve og svin, især i det sidste krigsår.

Visse steder foretog man smugslagtninger og solgte kødet til meget høje priser. Johan Meyer fortæller i sin bog fra Frøslev om den skinke, han købte til sin faders begravelse i 1917. Prisen var 15 mark pundet, 175 mark for skinken, og det er selv i dag en god pris. I byerne måtte man nøjes med de meget sparsomme kødrationer, kun undtagelsesvis var der andet kød at få. I Sønderborg solgtes der undertiden kød uden rationeringsmærker fra en kælder i Perlegade. Stedet benævntes »Freibank«, og dets udbud bestod mest af selvdøde dyr.

Salget blev bekendtgjort på to måder, dels

gennem annoncering i »Sonderburger Zeitung« og dagen efter i »Dybbølposten«, og dels af den kommunale udråber. Store Waldemar gik byen rundt med sin klokke og råbte: »Heute Nachmittag um vier Uhr billiges Fleisch auf der Freibank«.

Så kom der gang i befolkningen, og man indrettede sig ofte således, at moderen besatte en plads i køen fra kl. 2, hun afløstes af et af skolebørnene kl. 4, og et par timer senere vendte barnet hjem med rationen, et stykke kød af form som en lang slimet trevl. Det værste ved dette kød-køb var besværet med at fjerne avispapiret fra kødet. Det tog meget lang tid og tjæretryksværte satte sine uafvaskelige spor på kødtrevlen. Til stede ved uddelingen var altid en politibetjent. Han bar i reglen et stort slag over skulderen og gik sin vej, når uddelingen var kommet godt i gang.

Så lød der høje råb fra orlovssoldaterne: »Nimm doch dein eigener Kopf unter den anderen Arm!« Det var klart, at politibetjenten gik med svine- eller oksehovedet under det store slag, og beviset herfor var, at han aldrig gjorde sin myndighed gældende, men forsvandt ganske roligt uden at ænse de ubehagelige tilråb.

Smørret og melet

Smørret var forbeholdt de ældre borgere samt de tungtarbejdende. Rationen var i det sidste krigsår 50 gr. pr. uge, og det var så lille en portion, at den på en varm sommerdag kunne nå at smelte ud af den ringe indpakning, før man nåede hjem. På landet blandede man smørret op med en opbugning af mel og mælk for at få det til at slå til.

Denne blanding kaldtes »Streckbutter«. I byerne måtte man klare sig udelukkende med erstatningsvarer. Her fremstillede man »smør« af mel og vand, blandet med en slags buddingpulver, benævnt »Fürsten speise«. Blandingen blev altid meget sej og trillede efter kniven, når man smurte brødet.

Hvede var umuligt at skaffe for den jævne befolkning. Man levede af rugbrød, og havde man forbindelse på landet, forsøgte man sig måske med bygbrød. Hvis der skulle være gæstebud, var traktementet meget beskedent, men trods alt med visse spændende momenter: Hvor vidt rakte husmoderens opfindsomhed? I Dybbøl sogn var følgende krigskonditorkager populære: En tvebak dyppedes i mælk, vendtes i rasp, stegtes i fedt og serveredes med en klat marmelade på. Men dette var en luksuspise. I byerne havde man ikke bær og heller ingen marmelade, derfor bestod traktementet oftest af kålrabi, serveret som suppe, marmelade eller i tørret tilstand som slik. Opskriften på en krigskage hos en soldaterkone i Nordborg i 1916–17 lyder således: Kålrabimos blandes med kartoffelmos, der tilsættes roesirup og citronessens, den bages som pladekage og spises til »rugkaffe«.

En særlig lækkerbisknen var krigsmakroner, som børn i Sønderborg fik til belønning for at sanke hvedeaks på markerne efter høsten. Aksene blev tærsket i en sæk og som plejl brugtes den tykke kæp, man ellers brugte i vaskekedlen. Når hvedekernerne var rene og tørre, blev de malet på kaffemøllen. Det tog sin tid, men gav pænt hvedemel til brødbagning, og dette var en stor mangelvare. Ved siningen af melet blev der en del klid tilovers, og af dette bagtes krigsmakroner. Man rørte kliden med vand, et enkelt æg og evt. lidt kunsthonning. Resultatet var meget velsmagende, vurderet på baggrund af knapheden.

Det sociale aspekt i fødeforsyningen afspejler sig i en opskrift på en krigskage fra 1916 fra en bagebog fra det velstillede bor-

gerskab i Sønderborg: 1 pund mel, 1/2 pund sukker, 3 æg, 2 skefulde kakao (!), 1 teskefuld vaniljesukker, fedt og 1 teskefuld bagepulver. Denne opskrift vidner om en mulighed for at skaffe fødemidler, som var forbeholdt de få.

En ung pige fra Havbogade var i huset på Blegen under hele krigen. »Her manglede jeg ikke noget, selv om vi levede noget jævnt, men min far derhjemme tabte 35 pund«.

Vanskeligheder med brødbagningen

Trods kontrollerede tvangsafleveringer af korn lykkedes det i reglen landboerne at få nogle tønder korn gemt bort. Problemet var nu at få bagt brød, uden at gendarmerne opdagede det. Hvis uheldet var ude, og gendarmen kom ind på gårdspladsen under bagningen, vidste mange husmødre en god udvej. De snuppede spædbarnets underdyne, »e pisdyne« og puttede den i ovnen til brødene. Når gendarmen stak hovedet ind i bryggers eller bagehus, var stanken her så stærk, at han ikke følte trang til at nærme sig ovnen, selv om den venlige husmor inviterede ham til at kigge på dynetørvarmningen, samtidigt med at hun lindede på lågen til pestens hjemsted. Hvorledes brødene kom til at smage, erindres ikke. Variationer over dette tema findes. For eksempel kunne man hænge en uges uvaskede bleer til tørre omkring bageovnen. Dette gav heller ikke lyst til nærmere inspektion.

Krigstidens supper er et kapitel for sig. Kålrabisuppe var den daglige kost i mange hjem, ofte kogt uden flæsk. Retten kunne varieres ved tilsætning af kål, hestebønner eller kartofler. I det sidste krigsår spiste man også brændenældesuppe, og sikkert er også en række andre ukrudtsplanter blevet anvendt. Museet på Sønderborg Slot er interesseret i kostforhold under første verdenskrig og modtager gerne henvendelser om dette emne fra bladets læsere.

En historie fra Ballum

VED FRODE KRISTOFFERSEN

Redaktør Frode Kristoffersen, Bonn, har genfortalt en historie fra Ballum. Men den kan læses på alle sønderjyske dialekter.

Sej, æ stammer ned fra Sønderjylland, de uh melle Tynne og Rif, uh ved Ballum. De boe æ sammen med min broe – Sigurd – og saa min moue. Vi boe helt de uh ve Ballum aa, helt de uh ved æ slus, hvor æ fær te Røm den gik engong. Vi klar vos richte godt, min broe Sigurd og saa min moue og mæ. For min broe Sigurd, han har nemle skini for klokkeri, det har æ saa it skini for, æ har skini for fiskeri, og det har han saa it skini for.

Men saa vaa et engong, te det snar var gaan gal. Min broe Sigurd, han var javn rejst a Køvenhavn for aa faa en nyt gebis isaat. Aa saa javn ilau te han var deræver a kongens Køvenhavn for aa faa æ mund skivt ugge, saa blev min moue javn syg, ilav te han var væk. Naa, ja, saa tænt æ jo da æ vil gøije e lidt godt for min moue, ilau min broe han nu var væk. Saa æ tau uh aa fisked: Æ fisked fie lyspund aal o fie stund. I Ballum aa. For æ har nemle skini for fiskeri. Se, det har min broe Sigurd it skini for, han har skini for klokkeri, og det har æ saa it skini for.

Da æ kom hjem, flaaede æ et par af de het aal og stegt dem i æ pand te min moue. Aa I kan eisen tro, hun blev glai for dem. Hun kvikked helt op igen.

Naa, etter vi saa haj spiset og saat æ lidt og snakked, saa blev det da ogsaa halvsild. Æ gik uh a æ köchen og vasked op, soj godnat til min moue og god bedring – og saa gik æ da ogsaa ind a mit kamme.

Æ fik trukken æ ty af, og æ fik mæ loj ned, æ slukked æ lys, og saa laa æ lidt og tænt, og æ sku javn te aa sæv, saa høj æ te det var jen, der pikked o min vinne.

Det var da konste tænt æ – saa sild om æ autne – he u o æ vesterkant.

Ja, vil I tro, det var min naabo – Per Haansen. Ja, han vil absolut snak med mæ.

Naa, ja, æ stay op, æ fik en par baus o, og æ kom ud til æ dør neh bach æ dich.

Jah, soj Per Hansen. Vil du tro, det er helt gal med min vække, den æ gan i sto.

Naa, tænt æ, no æ det jo it mæ, der har skini for klokkeri. Det er min broe, der har skini for det. Æ har skini for fiskeri, og det har han saa it skini for.

Men æ töt no da ligot æ vil gøj lidt godt for min naabo Per Haansen. Saa æ fik en trøj ø – og saa gik æ da med min naabo Per Haansen æver i sin hugges. Vi kom ind a æ stu, æ kech æ lidt o det het permandikkel, trok en op en paar gong eller fie – og min sæl, ja, min sæl, saa gik en da ogsaa igjen.

Æ var helt stolt, for det er jo egentlig min broder Sigurd, der har skini for klokkeri, det har æ slet it skini for, æ har skini for fiskeri, og det har han saa it skini for. Te tak fik æ en stoue skraa af min naabo Per Haansen – og saa gik æ da ogsaa hjem igen.

Æ kom ind a mit kammer, og æ fik trukken æ ty af igjen, æ fik mæ løj ned, og æ laa saa a lidt og tænt. Og æ sku javn til aa sæv – saa høie æ te det var jen, der pikked o mit vinne – igjen.

Det var da konste tænt æ – saa silde om æ autne – he u o æ vesterkant!

Ja, vil I tro. Det var min naabo Per Haan-

sen. Han var helt toule etter aa kom te aa snak med mig. Han roft ind igemmel æ vinne.

Naa, æ fik mæ rejst op, æ fik en par baus o igjen og æ kom ud til æ dør ned bach a dich.

Ja, vil du tro, roft Per Haansen. Det er raugalt med æ vækker.

Det er raugalt. Den slau lich te 204 – og saa begynt den æ forfra igjen.

Æ sonk en klump. For det er jo min broe Sigurd, der har skini for klokkeri, det har æ slet skini for, æ har skini for fiskeri, og det har han saa it skini for.

Men æ töt no ligodt te halvgjort gerning, det er intet værd. Saa æ fik en trøj o, og saa

gik æ da med min naabo Per Haansen æver i sin hugges.

Da vi kom ind a æ köchen, da høj æ til a klok, den slau ind i æ stu. 401!

Æ blev helt vundle te pas. For det æ jo egentlig min broe Sigurd, der har skini for klokkeri, æ har skini for fiskeri, og det har han saa it skini for.

Men æ tau fat om æ dörgref in a æ dørnisk. Ref æ dør op. Sprong te. Hen te det het bornholmer. Greif æ pendul i begge hinder. Og tok te.

Og æ klok, den støj.

Og den har min sæl aller gaan et minut sin!

Nordfriesland

AF HENNING JENSEN

Den dag, da tidsskriftet kom med posten, stod jeg lige og skulle rejse til Føer og stak som før tidsskriftet i tasken for at have god læsning, når der var pauser på rejsen og efter fyraften.

I Dagebøl ventede den første overraskelse; billetsalget foregår nu uden for diget, på molen. Idet jeg forlader bilen for at hente billetten, falder to gule telefonbokse mig straks i øjnene, og min forundring bliver endnu større, da tegninger på to døre fortæller, at her er der aftrædelse for damer og herrer. En artikel i tidsskriftet af Kambeck bekræfter rummenes tilstedeværelse. Denne oplevelse kaster en særlig glans over rejsen, der i øvrigt forløber udmærket. Folk har ventet mig og samlet en del opgaver sammen til mig.

Endelig blev digterens ord om, at »Gud mildner luften for de klippede får« til sandhed. Hvor tit har vi ikke stået ved digerne, ved Dagebøl, ved Slutsielmeller ved nedkørslen til Hamborger Hallig, med rejseselskaber fra Danmark, og folk har bønligt bedt om at komme på toilettet, ja, de ville have været tilfreds med bare et træ at gå om bag ved.

Men, ak nej, vestkysten er træløs, vent, kære venner, til vi kommer til andre egne. Engang klarede vi problemet helt gnidningsløst. En mejeribestyrelse var på besøg, et disciplineret selskab med medbragt mad, borde, stole og dug, kopper, drikkevarer og det hele. Typiske danskere med madkultur og respekt for madens indtagelse. Find et sted under et træ, hvor vi kan spise. Ja, træer har vi jo ikke, kan vi ikke sidde på yder-

diget? Jo, ti minutter efter er bordene dækkede med de fineste duge og det bedste porcelæn. Mågerne iagttager opmærksomt seancen, men holder sig på afstand. Nuvel, maden forsvinder, kaffen, sodavand og øl skylles ned, bordene slås sammen, stolene ligeledes, der ryddes op. Ja, nu skulle vi så på WC, inden vi kører igen, siger den betænksomme mejeriformand. Ja, hvad nu, ingen træer, ingen læ, ingenting, kun måger og høj himmel. En frelsende idé slår ned i mig, alle mænd kommanderes ind i bussen, dørene lukkes, og forstranden på yderdiget overlades til damerne. Da den sidste dame er kommet tilbage fra forstranden, åbnes dørene, og mændene får overladt forlandet. Turen kan fortsættes uden mislyde.

Tænk på disse problemer, kære læser, når De en dag kører langs yderdiget og ser på fugleliv og fåreliv; nu er der døre med billeder af damer og herrer både i Slutsiel og altså også i Dagebøl. Kambeck har gjort rede for det hele.

Det andet velgørende i tidsskriftet er Johannes H. Meyers anmeldelse af grev Schacks erindringer, som nu er udkommet på tysk. Joh. Meyer siger, at vi danske har en misundelsesværdig evne til at omgås humor. Tænke sig, vi har noget, tyskerne misunder os, og tænke sig, at de har opdaget det mis-

undelsesværdige. Johannes Meyer er søn af den pastor Meyer i Ladelund, der begravede de forpinte hollændere fra lejren i Ladelund, ja, koncentrationslejr kan man vel godt kalde den; behandlingen var jo den samme, også som den i lejren her nede ved Svesing. Det er ikke let at være opdraget på tysk, Joh. Meyer har klaret det, han har opdaget det misundelsesværdige ved det danske. Vi oplevede ham i øvrigt ved Poul Kürsteins begravelse; han fik her sagt, hvad han ville, på en logisk og forståelig måde.

Tidsskriftet indeholder i alt 14 artikler og fremstillinger. Da jeg nåede Kambecks, faldt jeg i søvn, statistikker virker søvndyssende på mig, klokken var da 23.30, den friske luft på Før tærer jo også på livsånderne. Jeg har her taget de for en dansk læser og Nordfrislands-gæst mest relevante ting frem.

Gør nu alvor af at besøge Nordfrisland til sommer; der er lige udkommet et lille, fortræffeligt hæfte: Marsken mellem Soholm å og Arl å. Tag det i lommen, det kan fås ved Grænseforeningens repræsentanter og på Generalsekretariatet i Flensborg. Det er også lettere for mig at fortælle noget om Nordfrisland, når De har været her og kender landskabet ved selvsyn.

God tur.

Gevinst til alle deltagere

Kulturudvalget i Bov kommune har opfordret alle pensionister til at skrive deres erindringer, og naturligvis er man først og fremmest interesseret i at få oplevelser og indtryk fra selve kommunens område; hertil regner man også Kobbermølle og Hanved, de områder, der i 1920 blev skilt fra af den nye grænse.

Man kan skrive kort eller langt, og kan man slet ikke skrive, skal man enten skrive alligevel – så vil et af udvalgets medlemmer påtage sig at gengive bidraget på et tilfredsstillende dansk – eller også kan man udbede sig et besøg af overlærer R. P. Sørensen, Padborg. Han vil så optage beret-

ningen på bånd.

For at opmuntre til deltagelse har udvalget besluttet at belønne alle, der er med på spøgen: De tre bedste bidrag honoreres med 500 kroner, men alle, der deltager, modtager en god flaske vin (vi håber, det er en flaske god vin), og det er nok anstrengelserne værd.

Kulturudvalget i Bov kommune får sikkert en stor post i dagene op til 1. november 1973, som er sidste frist for indsendelse. Den korrekte adresse er: Kulturforvaltningen, Valdemarstoft, 6330 Padborg. Telefon 67 34 51, lokal 60 kan bruges, hvis man ønsker nærmere oplysninger.

En kommentar

til **B. Barløse: Christianspris - Frederiksort (Sønderjyske Årbøger, 1972)**

Den interessante artikel af Børge L. Barløse i *Sønderjyske Årbøger* 1972, side 60, om Christianspris-Frederiksort giver mig anledning til at tilføje et par oplysninger:

1. I september var jeg i Trondheim og fik der en lille bog, skrevet af lagmand Gunnar Nissen: *Frostatings lagmannsembete og lagmenn inntil 1797* (Trondheim 1956). Det nævnes heri s. 83, at lagmand Peder Alssøn i Trondhjem sammen med Jens Juel til Lindberg ved kongebrev af 28/10 1631 fik befaling til at »forhandle med undersaatterne om en godvillig kontribution til at betale et stykke gods som vi udi vaart fyrstendom Slesvig have tilforhandlet«.

Det kan vist ikke være andet end godserne Bylk, Seekamp og Knoop, som Chr. IV fik skøde på den 28/12 s. å. Altså er det ikke blot de danske stænder, som bidrog til bygning af en kongerigsk fæstning i det sydøstlige hjørne af hertugdømmet Sønderjylland, men også penge fra Norge, idet det må formodes, at kongens henvendelse til de norske len og hovedting har givet et vist beløb.

Lagmandens slesvigske navn er ikke noget enestående i Trondheim, der i sine personnavne ligesom Bergen tydeligt viser den langvarige og nære kontakt med Flensborg og det øvrige Sønderjylland.

2. Barløses artikel springer over hele tiden 1860–1957. I den tid er der også et par ting at bemærke om Frederiksort. Ved de nordtyske rigsdagsvalg i 1867 aftegnedes en skarp linie mellem dansk og tysk flertal syd om Flensborg og nord om Tønder. H. V. Clausen og Franz v. Jessen tilføjer, at der nord for denne linie kun var to sogne med tysk flertal og syd for den kun et med dansk

flertal, nemlig Karlum. De nævner ikke, at der var dansk flertal i Jagel syd for Slesvig – og i Frederiksort. Denne fæstning gav efter Kretzschmers kort ved valget 12/2 1867 100 % danske stemmer og ved augustvalget samme år 36 danske stemmer, hvilket vist også har været nær ved 100 % i den lille kreds. Resultatet er bemærkelsesværdigt, da der ved disse valg slet ikke var opstillet nogen fælles dansk kandidater for valgkreds III, der omfattede det sydøstlige Sønderjylland.

Disse valgtal var ikke nogen abnorm tilfældighed. Den lille fæstnings faste folk har fra gammel tid følt sig som en dansk forpost. Bevidstheden herom gav sig igen udslag 1^{1/2} generation senere, nemlig efter 1945, da der i dette område, som nu tilmed var indlemmet i byen Kiel, viste sig langt stærkere tilslutning til danskheden end i de tilgrænsende kommuner i Dänischwohld (Jernved). Landdagsvalget 1947 gav i den del af Kiel, der ligger nord for kanalen, 1284 danske stemmer eller 15,8 % (selv om de mange flygtningestemmer tæller med på tysk side). Området omfatter Holtenau, Pris og Frederiksort, og de danske stemmer kom hovedsagelig fra familier med gammel tilknytning til den lille fæstning eller til den gamle Ejderkanal, lodsen m. fl. Jeg besøgte i december 1948 fæstningen, som stadig kaldtes Christianspris af beboerne. En dansk tillidsmand fortalte mig, at der var anbragt en masse flygtninge i de gamle militærbygninger, men at næsten alle de hjemmehørende, der boede i eller ved fæstningen, holdt med danskerne. Der blev siden skabt danske forsamlingslokaler både i Holtenau og Pris, og en hel del børn herfra besøger den danske skole i Rendsborg. *Frants Thygesen*

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

3. januar: I Koldenbüttel brændte en af Ejderstedts ældste haubarge fra omkring 1650. Det var den eneste bevarede haubarg, hvor taget blev båret af 10 stolper. Der er nu kun ca. 50 haubarge tilbage i Ejdersted mod 150 lige efter 1945.

6. januar: Landsregeringen i Kiel meddeler, at tilskuddene til teatrene i Slesvig, Rendsborg og Flensborg nu er sikret, og en sammenlægning af de tre teatre under fælles ledelse er dermed mulig.

10. januar: Chr. Paulsen-prisen tildeles den 29 årige amanuensis ved Århus universitet Johan Peter Noack, søn af Flensborgs første danske præst efter 1920, senere biskop C. W. Noack, for en redegørelse for det tyske mindretals politik under besættelsen med særligt henblik på forholdet til de tyske myndigheder.

13. januar: Endnu et af Frederiksstads gamle huse, Nommensen-huset, bygget i 1635 som præstebolig for den lutherske menighed er nu restaureret.

Både CDU's kredsforbund og byrådsgruppen i Flensborg går ind for en sammenslutning af Flensborg by og amt og mener ikke, at en sammenslutning af Flensborg og Slesvig amter er nogen fornuftig løsning.

I amtet Nordfrisland er der i 1972 nedlagt 276 gårde. Antallet af ejendomme over 2 ha er nu på 6512. Amtet har 437 ejendomme mellem 50 og 75 ha og 92 over 100 ha.

På rådmand Jacob Meyers initiativ oprettes en læser-støttekreds til fordel for den

danske presse i Sydslesvig.

16. januar: SPD's landdagsfraktion afviser landsregeringens forslag til en ny amtsinddeling og går ind for en samling af Flensborg by, Flensborg amt og Slesvig amt.

17. januar: Antallet af hotelsenge i Flensborg amt er i perioden siden 1965 steget fra 2500 til over 8000, oplyser landråd Gerd Lausen, og overnatningstallet er steget til over 1 mill. sidste år. Antallet af feriebondegårde er nu nået op på 180 med tilsammen 1800 turistsenge.

18. januar: Både CDU's fraktionsleder i landdagen, landråd Gerd Lausen, Flensborg, og fhv. indenrigsminister og landråd i Flensborg amt, dr. Hartwig Schlegelberger, vil stemme imod landsregeringens forslag om en sammenslutning af Flensborg og Slesvig amter med bevarelsen af Flensborg som kredsfril by.

Banestrækningen Husum-Büdelndorf, der løber gennem Stabelholm og Hohn herred vil nu blive nedlagt, meddeler forbundsbanedirektionen i Hamborg.

20. januar: Der er i dag rundt regnet 36.000 landbrug over 2 ha tilbage i Slesvig-Holsten oplyser formanden for Sydtønder Amts Landboforening, gdr. Peter Andresen, Kalleshave. Siden 1960 er der nedlagt 13.279 landbrug eller 27 pct. Størst er tilbagegangen i brug mellem 2–20 ha: ca. 50 pct. Som følge af de høje kødpriser er kvægbestanden i Sydtønder-området i det sidste år steget fra 78.996 til 83.083 stk.

25. januar: Landsregeringen i Kiel forhøjer

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Brier

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus

Tlf. 74 33 25

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S
Højer

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Morsø Støbogs

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
Tønder.

HØJST ANTIK

Storegade 18, Løgumkloster. – Åben:
Hverdage kl. 16–17.30, fredag kl. 16–20.
Privat: E. Lund Christiansen, Bredgade
4, Øster Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMİNARIUM

Grønlandsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden
1. maj, senest 30. juni.
Telf. (04) 72 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS